

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1815>

Volume 6 Issue 7, p. 1185-1215, July 2013

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜ VE CENAZE TÖRENLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI*

*THE DEATH OF ATATÜRK AND THE REFLECTIONS OF HIS FUNERALS IN
TURKEY*

Yrd.Doç.Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

*Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti
Anabilim Dalı*

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk was born in Thessaloniki, 1881. He was the son of a middle class family. He was very hardworking and he was physically strong in the childhood. Mustafa Kemal became a good commander after completing his education in the military schools. He successfully fulfilled important tasks at the Tripoli War, the Balkan Wars. He announced his name with the victories in the Gallipoli, the First World War. He was promoted to general rank owing to the achievements in the Eastern Front. However, the Ottoman Empire was defeated in the First World War. The territory of the Ottoman Empire was occupied by the Allies after the Armistice of Mudros which was signed on 30th October in 1918. After that the National Struggle was launched under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. This struggle resulted in decisive Turkish victory. The whole world knew the name of Mustafa Kemal Pasha.

After 1922, his career as a statesman was predominated. He transformed his country into a modern state with the revolutions. In this respect, he gained

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

respect of the whole world. The Grand National Assembly of Turkey gave him surname Atatürk in 1934.

Hard-working years of his life caused various illnesses. Cirrhosis was the worst of these diseases. Cirrhosis weakened Ataturk's body. Ataturk died on November 10, 1938 at 9.05 in spite of all medical treatments. Ataturk's death caused sadness in Turkey and abroad. His funeral ceremony was performed with presence of the public and foreign visitors. In this study, it will be tried to put forward the last days of Ataturk, his death, his funeral ceremony and the effects of his death.

Key Words: Ataturk, Turkish Nation, Funeral Ceremony, Anatolia.

Öz

Mustafa Kemal Atatürk, 1881'de Selanik'te dünyaya geldi. Orta halli bir ailenin çocuğuydu. Çocukluk yıllarında çok çalıştı ve bedeni de oldukça sağlıklıydı. Eğitimini askeri okullarda tamamlayarak iyi bir kumandan oldu. Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşlarında önemli görevleri başarıyla yerine getirdi. Mustafa Kemal, adını tam anlamıyla Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'ndeki zaferleriyle duyurdu. Doğu Cephesi'ndeki başarıları nedeniyle generalliğe terfi ettirildi. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda yenildi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Milli Mücadele başlatıldı. Bu mücadele kesin bir Türk zaferiyle neticelendi. Mustafa Kemal Paşa adını artık bütün dünya biliyordu.

1922'den sonra Mustafa Kemal Paşa'nın devlet adamı yönü ağır bastı. Ülkesini devrimleri sayesinde modern bir devlete dönüştürdü. Bu yönüyle tüm dünyada saygın bir yer kazandı. 1934'te Türkiye Büyük Millet Meclisi ona Atatürk soyadını verdi.

Atatürk'ün yoğun çalışması vücudunda değişik rahatsızlıklara yol açtı. Hastalıklarının içinde en kötüsü ise sirozdu. Siroz Atatürk'ün bedenini zayıflattı. Doktorlarının bütün tedavilere rağmen Atatürk 10 Kasım 1938'de saat 9.05'te vefat etti. Atatürk'ün ölümü Türkiye'de ve yurtdışında üzüntüyle karşılandı. Cenazesi halkın ve yabancı misafirlerin büyük ilgisiyle kaldırıldı. Bu çalışmada Atatürk'ün son günleri, ölümü, cenaze töreni ve ölümünün yankıları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Türk Milleti, Cenaze Merasimi, Anadolu.

Giriş

1881 yılında Selanik'te doğan Mustafa, Matematik öğretmenin önerisiyle Mustafa Kemal adını almıştı. Mustafa Kemal, 1916'da askeri başarıları neticesinde mirliva rütbesini kazanarak Mustafa Kemal Paşa olmuştu. Sakarya Zaferi'nden sonra Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa olarak anılmaya başlamıştı. Milli Mücadele'yi yöneterek vatanı tam bağımsızlığa kavuşturan Gazi Mustafa Kemal Paşa, zaferden sonra yaptığı devrimlerle ülkesini modern devletler arasına yükseltmişti. Bu hizmetlerinin karşılığında Türk Milleti 1934'te ona Atatürk soyadını vermişti. Böylece 1881'de doğan Mustafa, 1934'te Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmuştu.

Atatürk, ülkesi için büyük hizmetler yaptı. 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasında, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşlarında önemli görevleri yerine getirdi. Mondros Mütarekesi neticesinde ülke işgallere uğradığında milli direnişi yönetti ve Türk Milleti'nin bağımsızlığını sağladı. Askeri kimliğiyle elde ettiği bu zaferlere rağmen Atatürk görevini henüz tamamlamadı. 1922'den sonra devlet adamı olarak ülkesinin kalkınması için uğraştı. Bunu da önderlik ettiği devrimlerle gerçekleştirdi.

Atatürk, çocukluk yıllarında sağlıklı bir bedene sahipti. Yirmili yaşlara kadar olağan sağlık sorunları dışında ciddi bir sağlık sorunu yaşamadı¹. İlerleyen yıllarda vatanına ve milletine hizmet yolunda sağlık sorunlarıyla karşılaştı. Trablusgarp Savaşı'nda geçirdiği hastalık nedeniyle gözünde hafif bir şaşılık kaldı. 1916'da Çanakkale cephesinde akciğer iltihabı geçirdi. Bu nedenle İstanbul'a tedavi olmak için gitmek zorunda kaldı. Onu, gençlik yıllarında asıl muzdarip eden böbrek hastalığıydı. Atatürk, 1918'den beri farklı zamanlarda Karlsbad, Yalova gibi yerlerde kaplıca tedavisi gördü. Sakarya Meydan Muharebesi'nde üç kaburga kemiği kırıldı. Ankara'da tedavisinden sonra doktorların dinlenmesi gerektiği yönündeki ısrarlarına rağmen Başkumandan olarak ordusunun başında yerini aldı. Milli Mücadele ve sonrasında alkollü içkilere düşkünlüğü, fazla sigara içmesi, çok çalışması 1923 ve 1927 yıllarında kalp rahatsızlığına sebep oldu. 1936 Kasım ayında zatürre geçirdi. Bedeninde meydana gelen yüksek ateş ve ciğerlerindeki kan toplanmasından tedaviler sayesinde kısa zamanda kurtuldu². Atatürk hastalıklara rağmen yorulmak bilmez enerjisiyle çalışmalarını aksatmadan devam ettirdi³. Bununla beraber 1937'den itibaren Atatürk'ün çalışmalarını aksatacak ciddi bir hastalık meydana geldi.

1. ATATÜRK'ÜN SON GÜNLERİ VE ÖLÜMÜ

Yoğun çalışma 1937 yılından itibaren Atatürk'ün ruhunda olmasa da bedeninde tahribatı son noktaya getirdi. Önce beden ve hafıza zayıflaması ardından burun kanamaları ve vücudunda aşırı bir kaşıntı oldu. Doktorları başlangıçta bu belirtilere

¹ Eren Akçiçek, *Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü*, Güven Kitapevi, İzmir 2005, s.7,8.

² Hamza Eroğlu, *Atatürk'ün Hayatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986, s. 136-137.

³ Falih Rifki Atay, *Çankaya*, Bates Yay., İstanbul 1998, s. 483-484.

teşhis koyamadılar. Hatta kaşıntı Çankaya'da köşkteki kırmızı karıncalara bağlandı ve ilaçlama yaptırıldı. Kaşıntıyı gidermek için merhem ve kaplıca tedavileri denendiye de rahatsızlık sona erdirilemedi⁴. Atatürk'ün sağlık sorunlarının nedeni uzun süre tespit edilemedi. Atatürk'e ilk teşhisi Dr. Nihat Reşat Belger koydu. Nihat Reşat Belger, 22 Ocak 1938'de Yalova'da Termal Otelde Atatürk'ü muayene etti. Kaşıntıya sebep olarak karaciğerin büyümesini ve sertleşmesini tespit etti⁵. Diğer Türk ve yabancı doktorlar da Belger'in teşhisini onayladılar. Atatürk'ün hastalığının o yıllarda tıbbi yönden çaresi bulunmayan siroz olduğu geç de olsa anlaşıldı. Atatürk'ün tedavisi için perhizler konuldu, dinlenmesi için şezlonglar tedarik edildi. Yapılan bütün tedavi ve müdahaleler sonuçsuz kaldı. Atatürk'ün karaciğeri su toplamaya devam etti⁶. Atatürk, 1 Şubat 1938'e kadar Yalova'da kaldı. Doktorlarının üç hafta daha tedavisinin sürdürülmesi ısrarlarına rağmen Atatürk, Yalova'dan ayrılarak Bursa'ya gitti. Bursa'da hastalığıyla ilgili doktor tavsiyelerine pek dikkat etmeyince sağlık durumu yeniden kötüleşti. 3 Şubat'ta Bursa'dan ayrılarak İstanbul'a Dolmabahçe Sarayı'na geçti. Bursa'dan dönerken zaturreye yakalandı. Zatürre, Atatürk'ün siroz hastalığının gelişmesine neden oldu⁷.

Türk doktorları Atatürk'ün muayenesi için Avrupa'dan uzman getirilmesini önerdiler. Başbakan Celal Bayar, Çankaya Köşkü'ne çıkarak bu talebi O'na bildirdi. Atatürk, Hatay meselesinin gündemde olduğu bir zamanda sağlık durumunun Avrupa'da duyulmasının yanlışlığına dikkat çekerek teklifi kabul etmek istemedi. Fakat Bayar'ın ısrarları karşısında ikna oldu. Paris Tıp Fakültesi Öğretim üyelerinden Dr. Fissenger yurtdışından getirildi. Fissenger, 28 Mart 1938'de Atatürk'ü Çankaya'da muayene etti. Muayenede karaciğeri normalden büyük buldu, karın boşluğunda su toplandığını tespit etti. Neticede karaciğer iltihabı teşhisi koydu. Fissenger, Atatürk'e üç ay, günün 23 saatini şezlongta sırt üstü yatma, içki içmeme ve beslenmeye dikkat etme tedavisi verdi. Fissenger'in Atatürk'ü tedavi ettiğinin duyulması üzerine Avrupa'da başta Fransa ve İngiltere'de olmak üzere söylentiler çıktı. Bu söylentilere 28 Mart 1938'de Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras karşılık verdi. Aras: *"önemli bir durum olmadığını, Atatürk'ün karaciğerini üşüttüğünü ve tesadüfen Türkiye'de bulunan Fransız bir doktor tarafından muayene edildiğini"* ifade ederek Avrupa'daki söylentileri engelleme çalıştı⁸.

Atatürk'ün hastalığıyla ilgili gelişmeler resmi tebliğler vasıtasıyla kamuoyuyla paylaşıldı. Zira halk onun hastalığıyla yakından ilgilenmekte, tebliğleri sabırsızlıkla beklemekteydi. Örneğin, 2 Nisan 1938'de Çanakkale Valisi Atif Ulusör, Başbakan Celal Bayar'a çektiği *"Öz canımızdan üstün olan ulu önder"* sözleriyle başlayan telgrafında Atatürk'ün sağlığıyla ilgili bugünkü gazetelerde üzücü haberleri aldıklarını belirtti. En

⁴ Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ün Hastalığı*, TTK Yay., Ankara 1959, s.8-9; Atay, a.g.e., s. 477-488.

⁵ Ünaydın, a.g.e., s. 9-13; İbrahim Çakır, *Atatürk'ün Ölümünün Türk Basınındaki Yankıları*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2007, s.58.

⁶ Enver Behnan Şapolyo, *Atatürk'ün Ölümü 10 Kasım 1938*, Refet Zaimler Kitapevi, İstanbul 1957, 37-38.

⁷ Çakır, a.g.e., s.58, 59.

⁸ Çakır, a.g.e., s.59,60.

kısa zamanda “eşsiz yüce milli varlık ve büyüğümüzün” sağlığının iyi duruma geldiğini ilan eden resmi tebliğleri halkın, memurların ve CHP'lilerin sabırsızlıkla beklediklerini ifade etti⁹.

Öte yandan Atatürk, son defa 19 Mayıs Gençlik Bayramı gösterilerini seyretti. Doktorlarının endişelerine ve ısrarlarına rağmen aynı günün akşamı Mersin'e yola çıktı. Bu gezisindeki amacı Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kolaylaştırmaktı. 20 Mayıs 1938 saat 13.00'da Mersin'e geldi. Burada 40 dakika süren resmigeçit törenini izledi. Törenin uzaması üzerine Atatürk yorgunluğunun da verdiği tesirle askerlere “marş marş” emrini verdi. 21 Mayıs'ta Viranşehir harabelerini gezdi. Mersin Valisi'nin akşam verdiği yemekte üç defa burnu kanadı. Atatürk dört gün Mersin'de kaldıktan sonra 24 Mayıs 1938'de Tarsus'a hareket etti. 16.30'da Adana'ya vardı. Burada da Atatürk Parkı önünde bir saat yirmi dakikalık resmi geçiti izledi. Yaptığı konuşmada gerekirse bu bölge halkıyla Hatay'ı alacağını ifade etti. Atatürk bu yorucu geziden sonra 26 Mayıs'ta Adana'dan ayrılarak 27 Mayıs'ta İstanbul'a döndü. İstanbul'a döndüğünde iyice yorgun olan Atatürk, Dr. Neşet Ömer İrdelp tarafından muayene edildi. Hastalığının ilerlediği anlaşıldı¹⁰.

Atatürk, 1 Haziran 1938'den itibaren doktorların tavsiyesiyle Savarona yatında¹¹ deniz kürü tedavisine alındı¹². Bir süre sonra doktorlar bunaltıcı sıcak nedeniyle tedavinin Dolmabahçe Sarayı'nda devam etmesini kararlaştırdılar. Bunun üzerine Atatürk, 25 Temmuz gecesini Dolmabahçe Sarayı'na nakledildi¹³. Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda tedavisi için alanında uzman müdavi ve müşavir doktorlar görevlendirildi. Müdavi tabipler şunlardı: Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Dr. Nihat Reşat Belger. Müşavir doktorlar ise şunlardı: Prof. Akil Muhtar Özden, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya H. Serter, Dr. M. Kâmil Berk, Dr. Abrevaya Marmaralı¹⁴.

Atatürk'ün hastalığının ciddi olduğu 1938 yazı itibarıyla halk tarafından duyuldu. Bundan sonra Türk halkı Atatürk'ün hastalığını yakından takip etti, ondan

⁹ BCA, 30.10.00.00/1.4.1, Lef.2.

¹⁰ Çakır, a.g.e., s.62, 63,64; Akçiçek, a.g.e., s. 200.

¹¹ Savarona yatı, Amerikalı bir milyoner kadın için yapılmıştı. Sonra Hitler satın almak istemişti. Fakat Türklerin önce yatı istediklerini öğrenince talebini geri çekmişti. Yatın İstanbul'a gelişi, Atatürk'ün hastalığına rastladı. Atatürk hastalığının tedavisi için Savarona yatına binince şunları ifade etmiştir: “Bu yatı, bir çocuğun oyuncasını beklemesi gibi beklemiştim. Meğer bana bir hastane olacakmış.” Bkz. Lord Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, 11. Baskı, İstanbul 1990, s. 568.

¹² Cemal Kutay, *Atatürk'ün Son Günleri*, Boğaziçi Yay. İstanbul 1981, s.63; Akçiçek, a.g.e., s.202.

¹³ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 575, 579; Ünaydın, a.g.e., s. 29; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.2, Yapı Kredi Yay., Ankara 1973, s.746; Kinros, a.g.e., s. 570.

¹⁴ *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1938, No: 5207, s.1; Utkan Kocatürk, “Atatürk'ün Son Günleri ve Ölümü Hakkında Prof.Dr. Nihat Reşat Belger'in Notları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.1, S.2, Mart 1985, s.343.

gelecek haberleri sabırsızlıkla bekledi. Halk, kahvelerde, sokaklarda, toplantı yerlerinde, evlerde kısaca vatanın her yerinde O'nun sağlığıyla ilgilenir oldu¹⁵. Atatürk'ün sağlık durumuyla ilgili gelişmeler Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak tarafından düzenli bir şekilde Başbakanlığa bildirildi. Hükümet ise basın yayın yoluyla bu haberleri kamuoyuna aktardı. Eylül ve Ekim aylarında Dolmabahçe'den Başbakan Celal Bayar'a çekilen telgraflara göre Atatürk'ün sağlık durumunda iyileşme yönünde eğilim vardı¹⁶. Atatürk'ün iyiye giden sağlık durumuyla ilgili gelişmeler sadece Türk halkına değil uluslararası alana da ilan edilmekteydi. Örneğin, 18 Ekim 1938'de Cumhurbaşkanı Genel Sekreterliğince yayınlanan bildirinin bir nüshası Fransızca hazırlandı. Buna göre Atatürk'ün sağlık durumunda büyük bir değişiklik yoktu. Atatürk, geceyi daha iyi geçirdi. Nabızı 90-100 arasında, teneffüsü 18, ateşi ise 36,4'tür¹⁷.

Atatürk, sağlığının iyi olduğu günlerde devlet meselelerini ihmal etmedi. Örneğin 10 Eylül'de Şükrü Kaya ve Behiç Erkin'i kabul etti¹⁸. Yine Kayseri Belediye seçimlerini yakından izledi. CHP adayının kazanmasını takdirle karşıladı¹⁹.

Bu arada tarihler 28 Ekim'i göstermekteydi. Bu tarih O'nun için çok önemliydi. Zira Cumhuriyet'in 15.yıldönümü kutlamaları ve TBMM'nin 1 Kasım'da açılış merasimi vardı. Atatürk Ankara'daki törenlere gitmeyi çok arzuluyordu. Fakat hastalık arzularının önüne geçti. Doktorlar Atatürk'ün bedeninin yoğun çalışmaya dayanamayacağı görüşünde birleşti²⁰. Hükümet bu durumu 28 Ekim 1938 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla resmileştirdi²¹. Böylece ilk defa Cumhuriyet Bayramı ve Meclis'in açılış törenleri Atatürk olmadan yapılacaktı. Bununla beraber Atatürk, Başbakan Celal Bayar'ın yapacağı konuşmanın son şeklini yakından takip etti²². Yazıyı Celal Bayar'a okuttu. Konuşma metninin sonuna "*Şimdiye kadar olduğu gibi bütün işlerinde Büyük Millet Meclisine başarılar dilerim.*" ibarelerini ekletti. Bayar'ın deyimiyile Atatürk'ün siyasi alanda söylediği son söz bu oldu²³. Atatürk, Cumhuriyet'in 15. yıldönümü nedeniyle orduya da bir mesaj gönderdi. Bu onun son mesajıydı. Şunları ifade etti:

¹⁵ Nurettin Can Gülekli, *Atatürk Milletinin Omuzlarında*, İstanbul 1960, s.5.

¹⁶ BCA, 30.10.00.00/1.4.3, Lef.1; BCA, 30.10.00.00/1.4.5, Lef.2; BCA, 30.10.00.00/1.4.6, Lef.2; BCA, 30.10.00.00/1.4.7, Lef.2; BCA, 30.10.00.00/1.4.8, Lef.1.

¹⁷ BCA, 30.10.00.00/1.4.9, Lef.1; BCA, 30.10.00.00/1.4.9, Lef.2; Soyak, *a.g.e.*, s.764.

¹⁸ BCA, 30.10.00.00/1.4.6, Lef.2.

¹⁹ BCA, 30.10.00.00/1.4.10, Lef.2; Celal Bayar CHP Genel Başkan Vekili ve Başbakan sıfatıyla Atatürk'ün Kayseri seçmenlerine hitap ettiği telgrafı Kayseri *Vilayetine* bildirmiştir. Kayseri Valisi ve CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı A. Bayman, Başvekâlete gönderdiği 30 Ekim tarihli telgrafında bildirdiğine göre Atatürk'ün telgrafı bütün seçmenlere tebliğ edilmiştir. Yine gazete ile de ilan edilmiştir. Bkz. BCA, 30.10.00.00/1.4.10, Lef.1, BCA, 30.10.00.00/1.4.10, Lef.2.

²⁰ Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yay., İstanbul 1955, s.98.

²¹ BCA, 30.10.00.00/224.514.10, Lef.1.

²² Şapolyo, *a.g.e.*, s.42.

²³ Bayar, *a.g.e.*, s.94, 102.

“Zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlayan, her zaman zaferle beraber uygarlık ışıklarını taşıyan kahraman Türk ordusu! Türk vatanının ve Türklük topluluğunun şan ve şerefini, iç ve dış her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifeni her an yapmaya hazır olduğuna benim ve büyük ulusumuzun tam bir inanç ve itimadımız vardır!”²⁴

Atatürk, Cumhuriyet Bayramını düşünceli ve heyecanlı geçirdi. Özellikle tören dönüşü Dolmabahçe Sarayı'nın önünden vapurla geçen Kuleli Askeri Lisesi öğrencilerinin bando eşliğinde İstiklal Marşı'nı okuyarak yaptıkları tezahüratta heyecanı doruk noktasına ulaştı²⁵. Birçok kaynakta Atatürk'ün pencerenin önüne bir koltuk koydurarak öğrencileri gözyaşlarıyla selamladığını, bunu gören gençlerin çılgınca alkışlayıp bayraklarını salladıkları ifade edilmektedir²⁶. Bununla beraber Atatürk'ün son zamanlarında yanında bulunan Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, bu anlatımın doğru olmadığını iddia etmektedir. Ona göre Atatürk bu sırada yatağından kalkamayacak derecede hastadır. Odanın penceresinden görünen kişi ise Ali Kılıç'tır. Ali Kılıç, Atatürk'ün sestem rahatsız olmaması için vapura çabuk geçmesi için el hareketi yaptı. Gençler bu el hareketini Atatürk'ün kendilerini selamlaması olarak değerlendirdiler²⁷.

TBMM 1 Kasım'da, Atatürk'ün katılmamasının hüznüyle açıldı. O'nun adına Başbakan Celal Bayar açılış konuşmasını yaptı. Atatürk'ten aldığı emir üzerine konuşmalarına başladığı bilgisini verdi²⁸. Trabzon Mebusu Hasan Saka ve Antalya Mebusu Dr. Cemal Tunca Beyler TBMM'nin Atatürk'e saygı ve bağlılığını bildirmesi için bir takrir sundular. Takrirleri bravo ve alkış sesleri arasında kabul edildi²⁹. Atatürk, Meclis'in hakkında gösterdiği iyi niyetin karşılığı olarak TBMM Başkanı'na teşekkür telgrafı gönderdi. Telgraf 7 Kasım'da TBMM Başkanı Mustafa Abdulhalik Renda tarafından Meclis'te alkışlar arasında okundu³⁰.

Siroz hastalığının etkisiyle Atatürk'ün karnı sürekli su topluyordu. Doktorlar, yaptıkları ponksiyonlarla Atatürk'ün karnından su alıyorlardı. 7 Eylül'de yapılan ilk ponksiyonda 12 litre su çıkarıldı³¹. Atatürk operasyonun tehlikeli olacağı kanaatiyle vasiyetnamesini de yazdırdı³². İkinci ponksiyon, 22 Eylül'de yapıldı ve 12 litre su

²⁴ Kocatürk, a.g.e., s.593.

²⁵ Soyak, a.g.e., s.769.

²⁶ Sabiha Gökçen, *Atatürk'le Bir Ömür*, 3. Baskı, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 2000, s. 304; Kinros, a.g.e., s.572.

²⁷ Soyak, a.g.e., s.769.

²⁸ TBMM ZC, 1 Kasım 1938, Birinci Birleşim, C.27, s.3; *Akşam*, 2 Kasım 1938, No: 7202, s.1.

²⁹ TBMM ZC, 1 Kasım 1938, Birinci Birleşim, C.27, s.8.

³⁰ TBMM ZC, 7 Kasım 1938, İkinci Birleşim, C.27, s.10; *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1938, No: 5206, s.1; *Akşam*, 8 Kasım 1938, No: 7208, s.1.

³¹ Kocatürk, a.g.e., s.585; Oğün Deli, *Atatürk Nasıl Öldürüldü?*, Akis Yay., İstanbul 2006, s. 62.

³² Kinros, a.g.e., s. 570; Kocatürk, a.g.m., s.343.

alındı³³. Atatürk yapılan ponksiyonlar sonrasında rahatlamaktaydı. Bununla beraber ponksiyonlar hastalığı durdurmamaktaydı. Karın kısa süre içinde yeniden su topluyordu. 7 Kasım'da Atatürk, karında biriken suyun dayanılmaz hale geldiğini bunun tamamının alınmasında ısrar etti. Doktorlar sağlık açısından en azından ertesi gün ponksiyonu gerçekleştirmeleri gerektiğini belirtmişlerse de Atatürk'ün ısrarı üzerine 7 Kasım'da dört saat süren operasyonda altı litre su alındı. Atatürk ponksiyondan sonra rahatladı, saat 20.00'dan gece yarısına kadar sakince uyudu³⁴.

Atatürk'ün sağlık durumu 8 Kasım akşamı saat 18.30'dan itibaren kötüleşti³⁵. Hâlbuki daha bir saat öncesinde neşesi yerindeydi, hatta kendisine meyve suyu içirilmişti. Atatürk kısa süre sonra hafif bir bulantıdan sonra kendinden geçti. Artık yatakta sessiz, konuşmadan dalgın bir şekilde yatıyordu. Koma devresinde bir ara gözlerini açtı ve yavaşça "Saat kaç?" sorusunu sordu³⁶. Devrin gazetelerinde ve hatıraların çoğunda onun bu sorusunun son sözü olduğu iddia edilmektedir. Oysaki o anda Atatürk'ün yanında bulunan Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak hatıralarında Atatürk'ün son sözlerinin bu olmadığını ifade etmektedir. Soyak'ın anlatımıyla Atatürk'ün son anları şöyledir:

"... Bir aralık sağında bulunan tuvalet masası üzerindeki saata baktı; her halde iyi göremiyordu ki bana sordu 'saat kaç' cevap verdim '7.00 efendim' Aynı suali bir iki defa daha tekrar etti; aynı cevabı verdim. Biraz sükûnet bulunca yatağa yatırdık; başucuna sokuldum: 'Biraz rahat ettiniz değil mi efendim?' diye sordum. 'Evet' dedi. Arkamdan Neşet İrdelp yanaşıp rica etti: 'Dilinizi çıkarır mısınız efendim?' Dilini ancak yarısına kadar çıkardı. Dr. İrdelp tekrar seslendi: 'Lütfen biraz daha uzatınız!' Nafile! Söyleneni anlamıyordu; dilini uzatacağı yerde tekrar tamamen çekti; başını biraz sağa çevirerek Dr. İrdelp'e dikkatle baktı ve 'Aleykümselâm' dedi."³⁷

Atatürk, geceye doğru tam anlamıyla koma devresine girdi. Atatürk'ün ağırlaşan hastalığı gazeteler ve radyo vasıtasıyla Hükümet'in hazırladığı bir tebliğle halka duyuruldu³⁸. Tebliğ herkesi fazlasıyla üzdü. Doktorlar ise Atatürk'ün başucundan ayrılmıyordu. Zira Atatürk "balmumu gibi sararmış yatıyor, ne bakıyor, ne de konuşabiliyordu."³⁹ Atatürk'ün ölümünden bir gün önce ilan edilen üç doktor raporu ölümün ipuçlarını veriyordu. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nden bildirildiğine göre sabah saat 10.00'da verilen doktor raporu şöyledir:

³³ Kocatürk, a.g.e., s.587; Deli, a.g.e., s. 62-63.

³⁴ Soyak, a.g.e., s.770; Kocatürk, a.g.e., s.595.

³⁵ Hasan Rıza Soyak, "Atatürk'ün Son Günleri", *Toplumsal Tarih*, S.131, C.20, Kasım 2004, s.17; Soyak, a.g.e., s.770; *Akşam*, 9 Kasım 1938, No: 7209, s.1.

³⁶ *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1938, No: 5207, s.1; *Akşam*, 15 Kasım 1938, No: 7215, s.7; Şapolyo, a.g.e., s.43; Atay, a.g.e., s.491; Eroğlu, a.g.e., s. 141.

³⁷ Soyak, a.g.e., s.771; Soyak, a.g.m, s.17.

³⁸ Şapolyo, a.g.e., s.43; Atay, a.g.e., s.491; *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1938, No: 5207, s.1.

³⁹ Şapolyo, a.g.e., s.44; İsmail Habib, *Atatürk İçin: Ölümünden Sonra Hatıralar ve Hayatındayken Yazılanlar*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s.107.

"Geceyi rahatsız geçirdiler. Umumi hallerindeki vaziyet ciddiyetini muhafaza etmektedir. Hararet derecesi: 36,8, nabız muntazam: 128, teneffüs: 28'dir."⁴⁰ 20.00'da verilen doktor raporu şöyledir:

"Bugünü yorgun ve dalgın geçirdiler. Umumi ahvaldeki ciddiyet biraz daha ilerlemiştir. Nabız: Muntazam, dakikada 124, teneffüs: 40; hararet derecesi: 37,6." Saat 24.00'daki doktor raporu ise şöyledir:

"Saat 20'den itibaren dalgınlık artmıştır. Umum, ahval vahamete doğru seyretmektedir. Hararet derecesi: 37,6; nabız: 132; teneffüs: 33'tür."⁴¹

Bu tebliğler Türk Milleti'ni fazlasıyla üzdü. Herkes radyo başından ayrılmayıp Atatürk'ün sağlık durumuyla ilgili yayınlanacak tebliğleri bekliyordu⁴². 10 Kasım 1938 Perşembe sabahı saat dokuzda on kala Atatürk'ün başucuna gelen doktor, kalbini muayene etti, kalbi atıyordu. Dokuzdaki yeni muayenede kalpte zafiyet işaretleri görüldü. Bunun üzerine bütün doktorlar son bir ümitle çırpındı. Atatürk son dakikalarda etrafını çevirenlere, derin derin baktı. İlk defa gözlerini sağlıklıymış gibi canlı ve parlak açtı. "Ve sonra, tek kelime söylemeksizin o derin manalı, delen ve titreten gözlerini kapadı. Büyük salonu bir ölüm sükûtu kaplamıştı."⁴³ Atatürk bu dakikadan itibaren yıllardır uğruna çalıştığı ve bağımsızlığına kavuşturduğu Türk Milleti'ni terk etmişti.

2. ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN YURTTA YANKILARI

Atatürk'ün ölümünün hemen ardından Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, hıçkırıklarını tutamayarak sağ elini, ellerinin içine aldı, öpüp yüzüne sürdü. Bu arada Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Atatürk'ün gözlerini kapadı, Mehmet Kamil çenesini bağladı⁴⁴. Ardından doktorlar da Atatürk'ün ellerini öptüler⁴⁵. Atatürk'ün ölümünün acısına dayanamayan yaveri Salih Bozok ise kalbine kurşun sıkmak suretiyle intihar girişiminde bulundu. Ağır yaralı olarak hastaneye kaldırıldı⁴⁶. Atatürk'ün doktorları aynı gün ölüm raporlarını şu şekilde hazırladılar:

"Rapor

Reisicümhur Atatürkün umumî hallerindeki vahamet, dün gece saat 24 de neşredilen tebliğden sonra her an artarak bugün, 10 İkinciteşrin 1938 Perşembe sabahı saat dokuzu beş geçe Büyük Şefimiz derin koma içinde terki hayat etmişlerdir.

⁴⁰ Tan, 10 Kasım 1938, No: 1179, s.1.

⁴¹ BCA, 30.18.1.2/2.85.94.7, Lef.1; Cumhuriyet, 10 Kasım 1938, No: 5208, s.1; Akşam, 10 Kasım 1938, No: 7210, s.1; Tan, 10 Kasım 1938, No: 1179, s.1; Soyak, a.g.e., s.772.

⁴² Şapolyo, a.g.e., s.45-46.

⁴³ Cumhuriyet, 16 Kasım 1938, No: 5214, s.2.

⁴⁴ Soyak, a.g.e., s.773; Soyak, a.g.m., s.17.

⁴⁵ Şapolyo, a.g.e., s.64.

⁴⁶ Kutay, a.g.e., s. 154.

10 İKİNCİTEŞRİN 1938

Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. Neşet Ömer İrdelp, Nihad Reşad Belger, Dr. Abravaya Marmaralı, Dr. H.Diker, Dr. Süreyya Serter, Dr. Kâmil Berk, Mim Kemal Öke, Dr. Asım Arar, Dr. H.Alataş.⁴⁷

Atatürk'ün ölüm haberini Hükümet Anadolu Ajansı vasıtasıyla bir beyannameyle duyurdu⁴⁸. Beyanname 10 Kasım'da radyodan spiker Baki Süha Bey tarafından okundu⁴⁹. Radyo, haberi 11 farklı dilde yabancılara da verdi⁵⁰. Gazeteler öğleden sonra ek baskılarla Hükümet'in tebliğini kamuoyuna taşıdı⁵¹. 10 Kasım ve 11 Kasım tarihli gazetelerin Atatürk'ün ölümünü kamuoyuna bildiren manşetleri şöyleydi:

"Türk Milletinin Büyük Matemi.. Ulu Önder Atatürk'ü bu sabah kaybettik"⁵², "Bütün Memleket Matem İçinde, Atatürk Dokuzu Beş Geçe Gözlerini Dünyaya Kapadı"⁵³, "Babamızı Kaybettik, Büyük Şefimiz Atatürk Dün Sabah Hayata Gözlerini Yumdu"⁵⁴, "Büyük Milli Matemimiz"⁵⁵

Vatandaşlar gazeteleri kapışırıcısına alıp Atatürk'le ilgili haberleri takip ettiler. Gazeteler ikinci baskı yapmak zorunda kaldılar⁵⁶. Atatürk'ün ölüm haberini radyodan dinleyen, gazetelerden okuyanlar derin bir üzüntü içinde kaldılar, birçok kişi gözyaşlarına hâkim olamadı⁵⁷. Gazetelerde 10 Kasım'dan itibaren Atatürk'ün ölümüyle ilgili yoğunlaşan haber, yorum, köşe yazıları⁵⁸ üzüntüyü daha da artırdı.

Dolmabahçe Sarayı'nda 10 Kasım'da Hıfzısıhha Enstitüsü Müdürü Dr. Nuri Hakkı Aktansel tarafından Atatürk'ün yüzünün ve sağ elinin mulâjı (kopyası) yapıldı. Doktorların gerek olmadığına dair Hükümet'e verdikleri rapor nedeniyle otopsi yapılmadı⁵⁹. 11 Kasım 1938'de Atatürk'ün naaşı, defnedilene kadar bozulmaması

⁴⁷ TBMM ZC, 11 Kasım 1938, Üçüncü Birleşim, C.27, s.16; *Son Telgraf*, 10 Kasım 1938, No: 604, s.1; *Ulus*, 11 Kasım 1938, s.1; *Akşam*, 8 Kasım 1938, No: 7208, s.1; *Akşam*, 10 Kasım 1938, No: 7210, s.1; *Tan*, 11 Kasım 1938, No: 1180, s.1; *Etnoğrafya'dan Anıtkabir'e*, Haz.Muammer Taylak, Şekerbank Kültür Yay., Ankara 1998, s.7; Necdet Evliyagil, *Atatürk ve Anıtkabir*, Ankara 1988, s. 23.

⁴⁸ *Belgelerle Atatürk*, Milli Savunma Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s. 81; Evliyagil, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁹ Kutay, *a.g.e.*, s.17.

⁵⁰ Boran, *a.g.m.*, s. 492.

⁵¹ *Akşam*, 10 Kasım 1938, No: 7210, s.1; *Son Telgraf*, 10 Kasım 1938, No: 604, s.1; Soyak, *a.g.e.*, s.773-774.

⁵² *Son Telgraf*, 10 Kasım 1938, No: 604, s.1.

⁵³ *Akşam*, 10 Kasım 1938, No: 7210, s.1

⁵⁴ *Tan*, 11 Kasım 1938, No: 1180, s.1.

⁵⁵ *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1938, No: 5209, s.1.

⁵⁶ *Tan*, *İkinci Baskı*, 11 Kasım 1938, No: 1180, s.2.

⁵⁷ Gülekli, *a.g.e.*, s.8.

⁵⁸ 10-26 Kasım tarihleri arasındaki Türk gazetelerinde Atatürk'le ilgili kaleme alınan köşe yazıları için bkz. Nail Güreli, *Atatürk'ten Sonra Atatürk (1938 Kasımında Yazılanlar)*, Gür Yay., İstanbul 1981.

⁵⁹ Kocatürk, *a.g.e.*, s.596; Eren Akçiçek, "Atatürk'ün Ölümünden Sonra Mulâjı, Tahnit ve Otopsi Tartışması", *Toplumsal Tarih*, S.131, C.20, Kasım 2004, s.18-19.

için Gülhane Tıp Akademisi'nden Lütfi Aksu tarafından tahnit⁶⁰ edildi⁶¹. Naaş ardından kauçuk bir tabuta yerleştirildi. Üzerine gümüş bir tabaka konulduktan sonra kurşun döküldü. Naaş, ayrıca gül ağacından yapılmış bir tabuta yerleştirildi. Bunun üzerine de atlas bir Türk bayrağı serilerek Dolmabahçe Sarayı'nın muayede salonuna konuldu. Dolmabahçe Sarayı'na yarıya kadar büyük bir Türk bayrağı çekildi. Tabutun başında üst rütbeli subaylar saygı nöbetine başladılar⁶².

2.1.TBMM'de Yankıları

Atatürk'ün ölüm haberi TBMM'de büyük yankı uyandırdı. 11 Kasım'da TBMM, Atatürk'ün ölümünün vermiş olduğu teessürle açıldı. Meclis Başkanı Mustafa Abdulhalik Renda, Atatürk'ün hatırasını yâd etme adına milletvekillerini beş dakika saygı duruşuna davet etti. Hıçkırık ve ağlamalar eşliğinde milletvekilleri ve görevliler saygı duruşunda bulundular⁶³. Ardından yapılan seçimde Malatya Mebusu İsmet İnönü oylamaya katılan 348 milletvekilinin reyiyile Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçildi⁶⁴. İsmet İnönü TBMM'ye hitaben yaptığı teşekkür konuşmasında Atatürk'ün ölümüne dair düşüncelerini de ortaya koydu. Atatürk'ün bedenlen ölmesine karşın hatırasının kalplerde "tazeliğini koruyacağını" ifade etti. Adının milletin kalbinde sonsuza dek sevgi ve hürmetle yaşayacağını söyledi. İnönü'nün sözleri alkışlarla karşılandı⁶⁵.

Meclis'te Atatürk'ün cenaze masraflarının devlet tarafından karşılanmasına dair bir lahiya verildi⁶⁶. 14 Kasım 1938'de takrir müzakerelerinde birçok milletvekili Atatürk'ün ölümünden doğan üzüntülerini dile getirdi. Saat 15.00'da Tefik Fikret Silay'ın başkanlığında açılan celsede öncelikle Atatürk'ün hatırasına bir dakika saygı duruşu yapıldı. Müzakerelerde sırasıyla milletvekillerinden Muzaffer Göker, Rasih Kaplan, Muhittin Pars, Emin Sazak, Hikmet Bayur, Benal Arıman, Fuat Gökbudak, Selim Sırrı Tarcan, Ruşeni Barkın, Sırrı İçöz, Naşid Uluğ, Berç Türker, Mehmet Uğur, Esmâ Nayman, Cavit Ural, Ziya Karamürsel, Refik İnce, İbrahim Necmi Dilmen,

⁶⁰ Tahnit Arapçadır. Ölüyü bozulmaması için belirli formülde ilaçlanması anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 21. Baskı, Aydın Kitapevi Yay., Ankara 2004, s. 1021.

⁶¹ Kocatürk, *a.g.e.*, s.597; Tunç Boran, "Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.47, Bahar 2011, s. 490; Akçiçek, *a.g.m.*, s.19; Atatürk'ün tahnit edildiği haberi son günlerinde yanından ayrılmayan doktorlarından Prof. Dr. Hayrullah Bey tarafından yalanlanmıştır. O, Atatürk'ün tahnit edilmediğini gazetecilere verdiği beyanda şu ifadelerle savunmuştur: "Naaş tahnit edilmedi, kudsiyetini ihlâl etmekten çekindik..." Bkz. *Tan*, 20 Kasım 1938, No: 1189, s.8; *Akşam*, 21 Kasım 1938, No: 7221, s.5.

⁶² Şapolyo, *a.g.e.*, s.65-66.

⁶³ *TBMM ZC*, 11 Kasım 1938, Üçüncü Birleşim, C.27, s.16; *Tan*, *İkinci Baskı*, 11 Kasım 1938, No: 1180, s.1; *Tan*, 12 Kasım 1938, No: 1181, s.3.

⁶⁴ *TBMM ZC*, 11 Kasım 1938, Üçüncü Birleşim, C.27, s.17; *Tan*, *İkinci Baskı*, 11 Kasım 1938, No: 1180, s.1; *Tan*, 12 Kasım 1938, No: 1181, s.3; *Son Telgraf*, 11 Kasım 1938, No: 605, s.1.

⁶⁵ *TBMM ZC*, 11 Kasım 1938, Üçüncü Birleşim, C.27, s.17; *Tan*, 12 Kasım 1938, No: 1181, s.4.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1938, No: 5213, s.1, 7; *TBMM ZC*, 1 Kasım 1938, Dördüncü Birleşim, C.27, s.40-41.

Alaaddin Tiridođlu, İlyas Sami Muş, Besim Atalay, Dr. Taptas, Reşit Tankut, Öрге Evren, Kamil, İstamat Özdamar, Hamdi Ongun, Fazıl Ahmet Aykaç, Dr. Abravaya ve Remzi Çiner, Atatürk'e karşı duyulan üzüntüye ve bağlılığa tercüman olacak heyecanlı konuşmalar yaptılar.

Konuşmalarda Atatürk'ün hayatının değişik kesitlerinden örnekler verildi. Özellikle Milli Mücadele ve devrimlerdeki rolü takdirle anıldı. Atatürk'ün ölümünün sadece Türk vatandaşlarını değil bütün dünya milletlerini üzdüğü belirtildi. Gerçekte birinin maddi, diğerinin manevi olmak üzere iki Atatürk'ün bulunduğu ifade edildi. Maddi Atatürk'ün birkaç gün sonra Ankara'da ebedi istirahatgâhına konulacağı, manevi Atatürk'ün ise ebediyen kalplerde yaşayacağı söylendi. Türk Milleti'nin her türlü şartta ve zeminde Atatürk'ün eserlerini koruyacağı belirtildi. İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesi ise sevinçle yâd edildi⁶⁷.

Konuşmacılardan Ordu Mebusu Muhittin Baha Pars'ın ifadeleri ilgi çekicidir: *"... 18 milyon Türkün, vatanın her tarafından yükselen hıçkırığı, teessürümüzü göstermeğe kifayet etmiyor. O kadar büyük adama, bu kadar büyük milletin mersiyesi ancak bu kadar azametli olabilirdi. 18 milyon Türk, 3 yaşından 80 yaşına kadar, aynı teessürle ağlıyor, aynı azap ve ıstırabı çekiyor. Bütün dünya da böyle... Biz, o Türk olduğu için iftihar ediyoruz. İnsan olduğu için de dünya iftihar etti. Matemini müşterek tutuyoruz. Biz babamızı, şefimizi, Atatürkümüzü kaybettik. Dünya da en büyük adamını kaybetti."*⁶⁸ Yusuf Hikmet Bayur ve Ankara Mebusu Dr. Taptas Beyler ise Atatürk'ün ölümünün ülkedeki Rumları dahi üzdüğünü söylediler⁶⁹.

İzmir Mebusu Kamil Bey, Atatürk'ün ölümünün halk üzerindeki etkisini şöyle ifade etmişti: *"Nihayet 10 teşrinisani perşembe günü kara haber her tarafı kapladı. Bütün millet mateme garkoldu. Çarşılarda, sokaklarda, mekteplerde, evlerde, her yerde herkes bu canhıraş acıyı duydu. Türkiye umumî bir matemhane manzarası aldı. Harice akseden bu kara haber bütün dünyayı sardı ve sarstı. Ona bütün kürreiarz halkı ağladı. Çünkü insanlık en büyük evlâdını kaybetmişti. Memleketimizde eski bir tabir vardır: Yedisinden yetmişine kadar. Hâlbuki bu tabiri bu elim hâdise genişletti. Beş yaşından yüz beş yaşına kadar herkes ağladı. Hıçkırıkları ile memleketi baştanbaşa matemhaneye çevirmişlerdi"*⁷⁰

Yapılan müzakereler sonrasında taktırir oy birliğiyle kabul edildi⁷¹. Böylece Meclis Atatürk'e olan bağlılığını ve muhabbetini gösterdi. Meclis'te Atatürk'ün kaybedilmesinden büyük üzüntü duyulmakla beraber İsmet Paşa gibi *"muktedir"* birinin Cumhurbaşkanlığa getirilmesi sevinçle karşılandı.

⁶⁷ TBMM ZC, 14 Kasım 1938, Dördüncü Birleşim, C.27, s.22-41.

⁶⁸ TBMM ZC, 14 Kasım 1938, Dördüncü Birleşim, C.27, s.23.

⁶⁹ TBMM ZC, 14 Kasım 1938, Dördüncü Birleşim, C.27, s.26, 36.

⁷⁰ TBMM ZC, 14 Kasım 1938, Dördüncü Birleşim, C.27, s.38.

⁷¹ Cumhuriyet, 15 Kasım 1938, No: 5213, s.1, 7; TBMM ZC, 1 Kasım 1938, Dördüncü Birleşim, C.27, s.40-41.

2.2.İstanbul'da Yankıları

Atatürk'ün ölümü İstanbul'da büyük yankı uyandırdı. Lord Kinross, Atatürk'ün ölümünün İstanbullular üzerindeki etkisini kısaca şöyle ifade etmektedir:

*"İstanbul neye uğradığını anlamamış gibi acı bir sessizliğe gömülmüştü. Çocuklar başlarındaki fiyongları, kordelâları çıkardılar. Sokaklarda kadınlar ağlaşıyor. Ata'nın siyah tüllere bürünmüş resimleri önünde dua ediyorlardı..."*⁷²

Tan gazetesinin bildirdiğine göre, Atatürk'ün öldüğünün ilk işareti Dolmabahçe'de dalgalanan bayrağın yarıya çekilmesi idi. Bunu gören halk gözyaşları içinde gerçeği anladı. Haber kısa sürede şehre yayıldı. Bütün resmi kuruluşlar bayraklarını yarıya indirdiler. Saat 13.00'a doğru Hükümet'in resmi tebliği ve doktor raporu ilan edilince şehirdeki üzüntü arttı. Halk da resmi kuruluşlar gibi üzüntüsünü göstermek için evlerinin önüne yarıya kadar çekilmiş bayraklarını astılar. Fakat bayrak kanunu gereğince sadece resmi dairelerin bayrak çekebilecekleri hatırlatıldı. Bunun üzerine halk bayraklarını indirmek zorunda kaldı. İçkili ve çalgılı yerler haberi alır almaz kepenklerini kapattılar. Sinemalar ve tiyatrolar programlarını iptal ettikleri gibi afişlerini, ilanlarını, ışıklı reklamlarını da kaldırdılar. 10 Kasım'dan itibaren hiçbir lokanta içki satmadı. İstanbul'da bulunan yabancılar ve Gayrimüslimler Atatürk'ün ölümünden doğan mateme katıldılar. Yabancı elçiler Saray'a giderek açılan taziye defterlerini imzaladılar. Şehirdeki bütün yabancı ticarethaneler kepenklerini indirdiler, vitrinlerine siyah tüllerle sarılmış siyah çerçeveli Atatürk resimleri koydular. Beyoğlu'ndaki fotoğrafçılar vitrinlerini siyah renkte boyayıp siyah tüllerle süslediler⁷³.

İstanbul Eğitim Müdürlüğü, ilkokul müdürlerine telefonla Atatürk'ün vefat ettiğini haber vererek bayrakların yarıya indirilmesini istedi. Bunun üzerine okullarda gazetelerde çıkan Hükümet'in bildirisi öğrencilere okunarak Atatürk'ün ölümü tebliğ edildi. Çocuklar haberi duyunca üzüntü içinde ağladılar. Öğretmenlerin de mateme katılmalarıyla dersler iptal edildi⁷⁴. Dolmabahçe Sarayı'nda bayrakların yarıya çekilmesi haberi yayılır yayılmaz İstanbul Üniversitesi öğrencileri derslere girmediler. Aralarından seçtikleri bir öğrenciyi Rektör Cemil Birsel'in yanına gönderdiler. Cemil Bey kapıda toplanan yüzlerce öğrenciye Atatürk'ün ölüm haberini verdi. Saat 14.00'a doğru Üniversite'nin bütün öğrencileri konferans salonunu doldurdu. Rektör, Hukuk Fakültesi Dekanı ve çok sayıda öğrenci kürsüye çıkarak üzüntülü konuşmalar yaptılar⁷⁵. Okullarda eğitimin durması Eğitim Bakanlığı'nı harekete geçirdi. 11 Kasım'da okullara gönderilen yazıyla öğrencilerin matemine saygı duyulduğu

⁷² Kinross, a.g.e., s. 574.

⁷³ *Tan*, 11 Kasım 1938, No: 1180, s.3-4; *Son Telgraf*, 11 Kasım 1938, No: 605, s.2.

⁷⁴ *Son Telgraf*, 11 Kasım 1938, No: 605, s.2.

⁷⁵ *Son Telgraf*, 11 Kasım 1938, No: 605, s.6.

bununla beraber Atatürk gençliğinin disiplinden ayrılmadan eğitime devam etmesi gerektiği bildirildi⁷⁶.

İstanbul'da fabrikalarda çalışan işçiler de Atatürk'ün ölümünü üzüntüyle karşıladılar. Fabrikalar bayraklarını yarıya çektiler. 11 Kasım tarihli *Son Telgraf* gazetesinin bildirdiğine göre: "*Fabrikada tezgâh başında çalışan kadın ve erkeğin yüzleri sapsarı olmuştur. Fabrikanın içini bir matem havası kaplamıştır. Birçok işçiler, tezgâhların başında ağlamış ve makinelerin kayışları boşuna dönmüştür. Bu acı haber, ameleyi takatsizlik içinde bırakmıştır.*"⁷⁷

İstanbul Şehir Meclisi 11 Kasım'da Vali Muhiddin Üstündağ başkanlığında toplandı. Üstündağ, Atatürk'ün ölümünün sadece yurtda değil yurtdışında da büyük üzüntüyle karşılandığını belirtti. İstanbulluların hepsinden fazla üzüldüğünü zira Atatürk'ün İstanbul'u çok sevdiğini, zaferden sonra sıklıkla ziyaret ettiğini, birçok devrimi bu şehirde yaptığını ve nihayet hayata gözlerini burada kapadığını söyledi. Atatürk'e ve onun eserlerine bağlı kalacaklarını belirterek toplantıda bulunanları beş dakika saygı duruşuna davet etti. Saygı duruşundan sonra İstanbulluların üzüntülerini bildiren telgraflar Cumhurbaşkanı İsmet Paşa'ya, TBMM Başkanı'na ve Başbakan Celal Bayar'a çekildi⁷⁸.

İstanbul Üniversitesi öğrencileri, 12 Kasım'da Üniversite konferans salonunda gözyaşları içinde bir toplantı yaptılar. Toplantıya katılmak için binlerce genç sabahın altısından itibaren salona gelmeye başladı. Saat 9.00'da Rektör Cemil Bey, Atatürk'ün siyah tüllele çevrilmiş büyük portresinin altındaki kürsüye geldi. Toplantıda hazır bulunanları Atatürk'ün hatırasına üç dakika saygı duruşuna davet etti. Saygı duruşundan sonra etkili bir konuşma yaptı. Ardından medeni hukuk doçentlerinden Hıfzı Veldet Bey, "*Fezada öyle yıldızlar vardır ki tabiat kanunları şaşır da parçalansalar onların ışıkları gene bize gelmekte devam eder. Atatürk de bu yıldızlar gibi ilelebet her Türk ferdini aydınlatacaktır...*" sözleriyle başlayan konuşmasını Atatürk'ün manevi şahsiyeti önünde hürmetle eğilerek Türk Milleti'nin acısına iştirak ettiğini belirterek bitirdi. Ardından hukuk doçentlerinden Yavuz Abadan uzun ve etkileyici bir konuşma yaptı. Konuşmasında iki Atatürk'ten sadece eti kemiği olanının öldüğünü, diğerinin eserleriyle, ruhuyla Türk Milleti'nin kalbinde yaşamaya devam edeceğini belirtti. Sırasıyla Cengiz, İffet Halim, Abdulkadir Karahan konuşmalar yaptılar. Nazik Erik'in, Behice Moyunçur'un, Sakip Ünal'ın şiirlerinden sonra hep bir ağızdan Gençliğe Hitabe okundu. Yaklaşık beş bin kişi Atatürk'ün eserlerine sahip çıkacaklarına yemin ettiler. Son olarak İstiklal Marşı okunarak toplantıya son verildi⁷⁹.

⁷⁶ *Son Telgraf*, 12 Kasım 1938, No: 606, s.2.

⁷⁷ *Son Telgraf*, 11 Kasım 1938, No: 605, s.6.

⁷⁸ *Tan*, 12 Kasım 1938, No: 1181, s.3; *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, No: 5210, s.4; *Akşam*, 12 Kasım 1938, No: 7212, s.3; *Son Telgraf*, 12 Kasım 1938, No: 606, s.2.

⁷⁹ *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1938, No: 5211, s.1, 6; *Akşam*, 13 Kasım 1938, No: 7213, s.4; *Tan*, 13 Kasım 1938, No: 1182, s.1-2; *Son Telgraf*, 12 Kasım 1938, No: 606, s.6.

13 Kasım'da Taksim'deki Anıt önünde on binlerce İstanbullu saat 11:00'da bir kez daha Atatürk'ü andı. Anıt, Üniversite, Yüksek Ticaret ve İktisat Mektepleri adına getirilen çelenklerle süslendi. Okunan İstiklal Marşı'ndan sonra aşağıdaki yemin edildi:

"Biz, Türk gençliği, Atasının bıraktığı mirasa, Onun Cumhuriyetine, Onun inkılâplarına, Onun kudretli ve kuvvetli rejimine daima sadık; toprağına kanımızı, istiklâline canımızı vermeğe şerefimiz, gençliğimiz, namusumuz ve Türklüğümüz namına yüce abidenin önünde söz verip ant içiyoruz."

Yüksek Mühendis öğrencilerinden Berki Tunçağ, Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebi'nden Jale Güven, Tıp Fakültesi öğrencilerinden Tarık, Fahriye, İktisat Fakültesi'nden İffet Halim Oruz, Atatürk'le ilgili etkili konuşmalar yaptılar duygu dolu şiirler okudular. İstiklal Marşı'nın okunmasıyla törene son verildi. Tıp Fakültesi'nden Cengiz ise Anıt'ın hatıra defterine şu satırları yazdı: *"Büyük Atasının ölümü karşısında yaşlı heyecanına yaş katan Türk gençliği unutulmaz hasretini bir kere daha 13 İkinciteşrin 1938 Pazar günü saat 11 de büyük abidenin altında ant içerek tekrarlandı⁸⁰.*

Atatürk'ün ölümü nedeniyle İstanbul'dan TBMM Başkanı'na çok sayıda taziye telgrafı çekildi. TBMM'ye İstanbul'dan telgraf çekenler şunlardır:

Vali ve Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ, Üniversite Rektörü Cemil Birsell, Türk Musevi Cemiyeti Başkanı Marsel, Elen Birliği Reisi Kolasis, General Sarro, Rum Patriği, Guraba Hastanesi Eczacısı Gıyasettin, Ford Motor, Oda, Türk Karayim Cemiyeti Reisi İshak Levi, Ulusal Ekonomi Başkanı Daniş Derlen, Yeşilay Genel Sekreteri Prof. Dr. Fahrettin Kerim, Kadıköy Hükümet Doktoru Ali Rıza Cankorur, Fatih Ortaokul Direktörü Ş. Aksan, Banko di Roma Türkiye Şubesi Direktörlüğü⁸¹.

2.3. Anadolu'da Yankıları

İstanbul'da olduğu gibi Anadolu'da da Atatürk'ün ölümü büyük üzüntüye yol açtı. İzmir'de Atatürk'ün ölüm haberi öğleyin radyolardan öğrenildi. Hızla şehre yayılan haber İzmirliileri oldukça üzdü. Her yaştan vatandaş gözyaşı döktü. Resmi binalar ve limanda bulunan vapurlar bayraklarını yarıya indirdiler. Konsololar, İzmir Valisi ve CHP Başkanı Fazlı Güleç'i ziyaret ederek taziyede bulundular. Şehir Meclisi öğleden sonra toplandı. Birçok üye gözyaşı içinde konuşmalar yaptı. Beş dakika saygı duruşundan sonra İzmirliileri temsilen Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz, Atatürk'ün kardeşi Makbule'ye, TBMM Başkanı Abdulhalik Renda'ya, Başbakan Celal Bayar'a ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'ya taziye telgrafları gönderdi⁸². 15 Kasım 1938 tarihli

⁸⁰ *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1938, No: 5212, s.1, 5; *Akşam*, 14 Kasım 1938, No: 7214, s.1,4; *Son Telgraf*, 13 Kasım 1938, No: 607, s.1.

⁸¹ *TBMM ZC*, 14 Aralık 1938, On Birinci, C.28, s.42-43.

⁸² *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, No: 5210, s.4; *Akşam*, 12 Kasım 1938, No: 7212, s.4.; *Tan*, 12 Kasım 1938, No: 1181, s.3; *Son Telgraf*, 12 Kasım 1938, No: 606, s.2.

Cumhuriyet gazetesi özel muhabirinin anlatımıyla Atatürk'ün ölümünün İzmir'deki etkileri şöyledir:

“Büyük Şefin ölümünden doğan büyük matem ve iç ıstırapı, hâlâ bütün kuvvetiyle, şehirde ve mülhakatta bir yas dalgası halinde esmektedir. Hele ilk gün, kara haberin yayıldığı gün şehir yerinden oynamış, bütün mekteplerde yığınlarla talebe hıçkırıklarla salonlara fırlamış, muallimler ve idareciler talebeyi zor tutabilmişlerdir. Talebelerden bayılıp hastanelere kaldırılanlar olduğu gibi, evlerinden fırlayarak sokaklarda hıçkırığa hıçkırığa:

-Buna inanamayız! Diye bağırın kadınlar, kızlar görülmüştür. Köyler, kasabalar, şehirler karanlıklara gömülmüştür... Evlerde, çarşılarda lâmbalar söndürüldü. Menemen kazasında erkekler evlerine gitmediler: sokaklarda, çarşı içlerinde kaldılar. Kadınlar da sanki dul yığınlanmış gibi kapı eşiklerinde oturup ağlamakla sabahladılar. Vapurlar, tramvaylar, otobüsler hıçkırıklarla uğulduyordu. Gazeteleri ellerine alanlar, iki satır okuyor ve ondan sonra gazetenin yaprakları arasında ağlaşıyorlardı. Şehrin en kalabalık, en işlek caddesi olan Kemeraltı, sanki taş kesilip donmuştu... Hiç ses duyulmuyordu. Birbirine bakışan aşınalar, hafifçe:

-Başımız sağ olsun! Millet var olsun!! Diyip geçiyorlardı. Bütün mektepli kızlar, beyaz yakalarını atmışlardı. Herkesin elinde bir gazete vardı. Evlerde, çarşıda radyolar açılmış, kalabalıklar radyo başına toplanmıştı. Halkın bu teessür ve hassasiyeti, muhteşem bir bağlılık ve kadirşinaslıkla beraber Cumhuriyet ve inkılâbın artık milli bir şuur ve ideal halinde, haricinde tek fert bırakmayarak, milletin varlığına sindiğini gösteriyordu...”⁸³

Anadolu Ajansının 11 Kasım'da bildirdiğine göre Samsun halkı Atatürk'ün ölümünü radyodan haber aldı. Halk üzüntü içindedir. Atatürk Anıtı'nın önünde hoparlörün başında gözleri yaşlı bir şekilde radyo dinlemektedir. Şehirdeki bayraklar yarıya indirildi. Atatürk'ün ölümüne hürmeten bütün dükkân sahipleri gönüllü olarak ticarethanelerini kapattılar⁸⁴.

Trabzon'da Atatürk'ün ölümü üzüntüyle karşılandı. Saat 13.00'da İçişleri Bakanlığı'ndan Trabzon Valisi'ne telgrafla gelişme bildirildi. Haberi alan Vali Refik Koraltan bütün kamu kurum ve kuruluşlarının müdürlerini, kentin ileri gelenlerini ve basın temsilcilerini makamına çağırarak Atatürk'ün ölümünü tebliğ etti. Haber kasaba ve köylere kadar hızla yayıldı. Halk ayrıca radyolar aracılığıyla gelişmeyi haber aldı. Bunun üzerine Trabzon halkı şaşkınlık üzüntü ve heyecan içerisinde kaldı. Vatandaşlar gözyaşları içerisinde birbirinden haber almaya çalıştı. Vali Koraltan, akşam 19.00'da Trabzon'un bütün okul müdürlerini, kurum müdürlerini ve kentin ileri gelenlerini Halkevi'nde toplantıya çağırdı. Toplantıda yaptığı konuşmada başsağlığı diledi. Bundan önce olduğu gibi Atatürk'ün yolundan gideceklerini söyleyerek *“Millet Sağ olsun”* sözleriyle toplantıya son verdi⁸⁵.

⁸³ Cumhuriyet, 15 Kasım 1938, No: 5213, s.2.

⁸⁴ Akşam, 12 Kasım 1938, No: 7212, s.4; Cumhuriyet, 12 Kasım 1938, No: 5210, s.4; Son Telgraf, 12 Kasım 1938, No: 606, s.2.

⁸⁵ Veysel Usta, Atatürk ve Trabzon, Serander Yay., Trabzon 2011, s. 243-259.

Maraş halkı Atatürk'ün ölümünü ilk olarak radyodan haber aldı. Haberin duyulmasıyla beraber halk derin bir acı yaşadı. Çok sayıda vatandaş Atatürk'ün ölümüne ağladı. Şehirde bütün daireler bayraklarını yarıya indirdiler.

Atatürk'ün ölüm haberi Edirne'de, tasviri mümkün olmayan üzüntüye yol açtı. Şehirde bayraklar yarıya indirildi. Dört beş yaşındaki çocuklardan yetmiş yaşında ihtiyarlara kadar halk Atatürk'ün yolundan ayrılmayacağına yemin ettiler⁸⁶.

Zonguldak halkı Atatürk'ün hastalığının ağırlaşması üzerine dükkânlarını kapatıp işlerini bırakarak radyo başına geçtiler. 10 Kasım öğleden sonra Atatürk'ün ölüm haberini alır almaz Valiliği ziyaret ederek üzüntülerini paylaştılar. Atatürk'ün eserlerine sonsuza dek bağlı kalacaklarını ifade ettiler⁸⁷.

Konya'da Atatürk'ün ölümü duyulur duyulmaz bayraklar yarıya indirildi. Küçükğünden büyüğüne Konya halkı üzüntüden gözyaşı döktü. Konya'daki resmi ve özel kuruluş temsilcileri Valiliğe taziye de bulundular⁸⁸.

Anadolu Ajansı muhabirinin 14 Kasım tarihi itibarıyla bildirdiğine göre, Atatürk'ün ölümünden dolayı Kars'ta iki gündür üzüntü hâkimdir. Ankara radyosunun yayını Kars Belediyesi hoparlörü vasıtasıyla dinlendi. Her yaştan halk radyo yayınına ağlayarak takip etti. Vilayetin bütün kuruluşlarından TBMM Başkanı'na, Hükümet'e ve CHP Genel Sekreteri'ne taziye telgrafları çekildi⁸⁹.

Afyon halkı da diğer yerlerdeki gibi Atatürk'ün ölümünden büyük üzüntü duydu. 14 Kasım 1938 tarihli *Haber* gazetesi Atatürk'ün ölümünün Afyon'daki tesirini şöyle verdi:

*“Kara haber çabuk duyulur derler. Atatürk'ün yurdu hüzne garkeden ölümü, bu sözün ne kadar doğru olduğunu gösterdi. Vilayetimizin merkez ve kazalarında, hatta bazı köylerinde radyodan öğrenilen elim hadiseyi az zamanda duymayan kalmamıştı. Nemli gözlerde derin bir keder okunuyordu. Şurada burada toplanan iki, üç kişilik gruplar hep bu acı haberi konuşuyorlardı. Gece de aynı yeis içinde aynı mübahaseleler geçti. Radyolar etrafında birikenler gözyaşlarını tutamıyorlar, bilhassa kadın ve çocuklar hıçkırıklarla ağlaşıyorlardı. Mekteplerde derse imkan bırakmayan umumî bir ağlaşma vardı. Kendileri de ağlayan öğretmenler çocukları teselliye kadir olamıyorlardı. Halktan birisinin dediği gibi sanki her evden bir cenaze çıkmıştı. Matem ve teessür bu kadar umumîdir.”*⁹⁰

⁸⁶ *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, No: 5210, s.4; *Son Telgraf*, 12 Kasım 1938, No: 606, s.2.

⁸⁷ *Son Telgraf*, 12 Kasım 1938, No: 606, s.2; *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, No: 5210, s.4; *Akşam*, 12 Kasım 1938, No: 7212, s.4.

⁸⁸ *Tan*, 11 Kasım 1938, No: 1180, s.2.

⁸⁹ *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1938, No: 5213, s.2.

⁹⁰ *Haber*, 14 Kasım 1938, No: 1899 s. 1

Afyon halkı, Atatürk'ün naaşının ilk kurtardığı ve kesin zaferi hazırladığı şehirlerine defnedilmelerini istediler⁹¹.

Ankara'da Atatürk'ün ölümü üzüntüyle karşılandı. 10 Kasım tarihli *Tan* gazetesi muhabirinin bildirdiğine göre:

*“Büyük Şef Atatürk'ün ölümü haberi burada yıldırım tesiri yaptı. Bu müessif haber ve hükümetin neşrettiği beyanname halk arasında çarçabuk yayıldı ve herkeste derin bir teessür uyandırdı. Gerek Ankara'da ve gerek mülhakattaki bütün resmi daireler, elçilikler, konsolosluklar, Parti evleri ve Halkevlere bayraklarını yarıya kadar indirdiler. Eğlence yerleri, içkili gazinolar, birçok mağazalar, dükkânlar kepenklerini yarıya indirerek bu mateme iştirak ettiler.”*⁹²

Yüksek öğrenim öğrencileri 16 Kasım öğleden sonra Ulus Meydanı'ndaki Zafer Anıtı'nın önünde anma töreni yaptılar. Başbakan Celal Bayar ve çok sayıda milletvekili törene iştirak ettiler. Anıt'ın önüne çelenk konulduktan sonra İstiklal Marşı okundu. İki dakika saygı duruşunun akabinde Gençliğe Hitabe hep bir ağızdan tekrar edildi. Ziraat Enstitüsü, Gazi Terbiye Enstitüsü, Hukuk, Dil-Tarih-Coğrafya ve Siyasal Bilimler Fakültelerinden birer genç konuşmalar yaptı. Meydanı dolduran on binlerce vatandaşın Atatürk'ün ve devrimlerinin takipçisi olacaklarına dair ant içmesiyle törene son verildi. Gençler törenden sonra toplu olarak Bankalar Caddesi'ni takiben Yenişehir'e giderek Orduevi karşısındaki Anıt'a ve Güvenpark Anıtı'na çelenkler koydular⁹³.

Atatürk'ün ölümü nedeniyle Anadolu'nun dört bir yanından TBMM'ye taziye telgrafları ve mektuplar gönderildi. Her bölgenin bir vilayetinden gönderilen telgraf ve mektup sahiplerini vermenin yeterli olduğu kanaatindeyiz. Buna göre TBMM'ye çekilen telgrafların bazıları şunlardır:

Ankara: İsmet İnönü Enstitüsü öğrencileri, Ziraat Enstitüsü Talebe Cemiyeti, Türk Ortodoksları Başkanı Papa Eftim, Eski Kastamonu Mebusu Fuat Küreli, Aziz Haydar Omur, Türk Musevileri adına İlyas Dilman.

İzmir: Vali ve CHP Başkanı Fazlı Güleç, Belediye Reisi Dr. Behçet Uz, Halkevi Başkanı Şehime Yürüş, Ticaret ve Zahire Borsası Reisi Mazhar İzmirlioğlu, Tefik Haydar, İncir ve Üzüm Kooperetifi Başkanlığı.

Trabzon: Vali ve CHP Başkanı Refik Koraltan, Belediye Başkanı Dr. Cemal Turfan, Halkevi Başkanı Dr. Abdulkadir İkiz, Kızılay Başkanı Memed İbrahim, Peremeciler Cemiyeti Reisi Hasan, Ayakkabıcılar Cemiyeti Reisi H. Kuraman, Erginler Yurdu Reisi Tefik Yunusoğlu, Otomobil İşçileri Başkanı İ. Ertekin, Ortahisar Kültür Direktörü Necdet Evrimer, Akçaabat CHP Başkanı Cevdet, Maçka CHP Başkanı O. Bayrak, Of CHP Başkanı Ali Sayın, Vakfıkebir Belediye Başkanı M. Bağrıaçık, CHP Başkanı Kurein.

⁹¹ *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1938, No: 5213, s.2.

⁹² *Tan*, 11 Kasım 1938, No: 1180, s.2.

⁹³ *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1938, No: 5215, s.8.

Balıkesir: Balıkesir Valisi E. Aykurt, Belediye Başkanı F. Sözen, Halkevi Başkanı F. Sözen, Ayvalık Gençliği, Ayvalık Belediye Başkanı Süreyya Naralı, Ayvalık Halkevi Başkanı Süreyya Naralı, Bandırma Belediye Başkanı Kâşif Acar, Gönen Belediye Başkanı Osman Gönen,

Erzurum: Üçüncü Genel Müfettişi T. Uzer, Vali ve CHP Başkanı Haşim İşcan, Kolordu Komutanı Kor General M. Akkay, Halkevi Başkanı Hadi Erverdi, Kızılay Başkanı Dr. S. Olgun, Ticaret Odası Reisi L. Alemdar, Baro Başkanı Memiş Zapa, Belediye Başkanı Şevket Are.

Adana: Adana Valisi ve İl Yönetim Kurulu Başkanı H. Baysal, Halkevi Başkanı Z. Özbakan, Milli Mensucat Fabrikası.

Urfa: Vali K. Demirer, Belediye Reisi K. Ertar⁹⁴.

Atatürk'ün ölümü Türk sporcularını da derinden etkiledi. Türk Spor Klubü Genel Merkezi Atatürk'ün ölümünden doğan yas nedeniyle Türkiye'deki spor faaliyetlerini yeni emre kadar iptal etti. Daha sonra alınan yeni karara göre 10 Kasım'dan 10 Aralık'a kadar bir ay sporcular yas tutacaklardı. Bu süre içinde Türkiye'nin herhangi bir yerinde spor faaliyeti yapılmayacaktır⁹⁵.

3. ATATÜRK'ÜN CENAZE TÖRENLERİ

Bakanlar Kurulu 13 Kasım 1938 öğleden sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün evinde toplandı. Toplantıda Atatürk'ün cenazesinin ona layık bir kabir inşasına kadar geçici olarak Ankara'daki Etnografya Müzesi'nde kalması kararı alındı⁹⁶.

TBMM de 14 Kasım'da Atatürk'ün cenaze masraflarının devlet tarafından karşılanmasını kabul etti. Buna göre, masraflar için Ziraat Bankası'nda 500 bin lira kredi açılacaktı. Bu parayla Atatürk'ün cenazesinin Ankara'ya nakli, yapılacak cenaze merasimi, gelecek askeri birliklerin nakil ve barınma masrafları, yabancı heyetlerin giderleri karşılanacaktı⁹⁷.

3.1. İstanbul'daki Cenaze Töreni ve Naaşın Ankara'ya Nakli

Atatürk'ün ilk cenaze merasimi İstanbul'da yapıldı. İstanbul'daki törende TBMM'yi altı milletvekili temsil etti. Bunlar: İstanbul Milletvekili Ali Barlas, İzmir Milletvekili Rahmi Köken, Ankara Milletvekili Yahya Galip Kargı, Ankara Milletvekili

⁹⁴ TBMM ZC, 14 Aralık 1938, On Birinci, C.28, s.40-45.

⁹⁵ Akşam, 18 Kasım 1938, No: 7218, s.3.

⁹⁶ Boran, a.g.m., s. 493.

⁹⁷ Cumhuriyet, 15 Kasım 1938, No: 5213, s.1, 7; TBMM ZC, 1 Kasım 1938, Dördüncü Birleşim, C.27, s.40-41.

Müşfik Ayaşlı, Isparta Milletvekili Mükerrer Ünsal ve Zonguldak Milletvekili Raif Dinç⁹⁸.

Atatürk'ün cenaze töreni öncesinde saygı geçişleri yapıldı. Halkın da katıldığı geçişler 16 Kasım'dan 19 Kasım'a kadar sürdü⁹⁹. Atatürk'ün tabutu atlas bayrağa sarılı, güllerle örtülü bir sanduka içinde muayede salonuna getirildi. Başucunda General Nuri Yamut ve General Osman Tufan ile üst rütbeli dört subay saygı nöbeti tuttular. Tabutun arkasında 6 büyük meşale yanmakta idi. Ziyaret zamanı gelince ilk olarak Orgeneral Fahrettin Altay olmak üzere 12 general saygı geçişi yaptılar. Ardından İstanbul Valisi, Belediye Başkanı, milletvekilleri, üst düzey idareciler, yabancı sefir ve konsoloslar tabutu selamlayarak saygıyla geçtiler. Rektör, dekanlar, profesörler dört kişilik gruplar halinde yürüyüşlerini tamamladılar. Öğrenciler de onları takip ettiler. İstanbul Kumandanı General Halis Bıyıktay başta olmak üzere kara, deniz ve hava kuvvetlerine mensup subaylar, Harp Akademisi, Yedek Subay Okulu, Süvari Binicilik, Topçu ve Piyade Atış okulları öğrencileri, CHP, halkevleri heyetleri, mali, ticari ve idari kuruluşların ileri gelenleri saygı geçişinde bulundular¹⁰⁰. Son olarak halk gece 24.00'a kadar gözyaşları içinde geçişlerini tamamladı. Öyle ki 16 Kasım'da tabutun önünden geçenlerin sayısı 150 bini buldu¹⁰¹.

17 Kasım'da saygı geçişi devam etti¹⁰². Halkın, Atatürk'ün naaşının önünden geçme arzusu istenmeyen bir olaya sebep oldu. 18 Kasım tarihli Anadolu Ajansı tarafından bildirilen resmi tebliğe göre, 17 Kasım saat 20.00'dan sonra 100 binden fazla kişinin hücumuyla meydana gelen izdiham neticesinde bir kısmı bayan olmak üzere 11 vatandaş hayatını kaybetti. Böyle hadiselerin bir daha yaşanmaması için halktan görevlilerin yönlendirmelerine uymaları istendi¹⁰³. 19 Kasım tarihli *Akşam* gazetesinin bildirdiğine göre izdihamda ölenler şunlardır: Kurtuluş'ta 40 yaşındaki Sütçü Diyamandı, Topkapı'da Arpaemini Yokuşu Sokağı'nda 50 yaşındaki Abdülhamit, Aksaray'da Laleli Caddesi'nde 8 numarada oturan 35 yaşındaki Köse Mehmet, Tarlaşısı'nda 19 numarada oturan 35 yaşındaki Santik Ohannes, Denizyolları İşletmesi Müdürü Raufi Manyasi'nin kızı 16 yaşındaki Bilum, Mesajeri Maritim Kumpanyası Avukatı Belçikalı Kuton'un torunu Sen Benua öğrencilerinden 15 yaşındaki Paul Kuto, İstiklal Caddesi'nde 236 numarada oturan 58 yaşındaki Ana Okur, İstiklal Caddesi'nde Gönül Sokağı'nda Yıldız Apartmanı'nda oturan Madam Raya Koşnir ve kızı Bella Koşnir, Bakırköy'de 55 yaşındaki Aşçı Hatice ve Beyoğlu'nda Lüksemburg Oteli'nde Belçikalı Leon¹⁰⁴. Görüleceği üzere ölenlerin 8'i Gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

⁹⁸ TBMM ZC, 16 Kasım 1938, Beşinci Birleşim, C.27, s.50.

⁹⁹ *Akşam*, 16 Kasım 1938, No: 7216, s.1; Eroğlu, *a.g.e.*, s. 144.

¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1938, No: 5215, s.1.

¹⁰¹ *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1938, No: 5215, s.8.

¹⁰² *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1938, No: 5216, s.1.

¹⁰³ *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1938, No: 5217, s.1; *Akşam*, 19 Kasım 1938, No: 7219, s.3.

¹⁰⁴ *Akşam*, 19 Kasım 1938, No: 7219, s.7.

Dolmabahçe Sarayı'ndaki izdihama rağmen 18 Kasım 1938'de katafalk ziyaretine devam edildi¹⁰⁵.

19 Kasım'da İstanbul halkının gözyaşları arasında Atatürk'ün naaşı Ankara'ya yola çıkarıldı. İlk olarak Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün cenaze namazı kılındı. 20 Kasım 1938 tarihli *Tan* gazetesi Atatürk'ün cenaze namazının kılınmasını şöyle kamuoyuna duyurdu:

“Büyük ölünün cenaze namazı kılınacaktı ve Atatürk ailesi namazın resmi merasimden evvel muayede salonunda kılınması arzusunu izhar etmiş bulunuyordu. Sandukanın önünde biri subaylardan, diğeri erlerden, üçüncüsü de sivillerden müteşekkil üç büyük saf teşekkül etti. İmamlık vazifesini İstanbul Üniversitesi İslam Tetkikleri Enstitüsü Ordinaryüs Profesörü Şerafettin Yalkaya, müezzinlikleri de Hafız Yaşar ve Hafız İsmail yapıyorlardı.

Namaz Türkçe kılınıyor, tekbirler Türkçe alınıyordu:

Tanrı Uludur

Tanrı Uludur

Tanrı Uludur

Tanrının rahmeti senin üzerinde olsun.

İmamın bu şekilde aldığı tekbirleri müezzinler de ayrı ayrı bu şekilde tekrarlıyorlardı.”¹⁰⁶

Namazdan sonra generaller ve Muhafız Bölüğü erleri tabutu Dolmabahçe Sarayı'ndan son defa çıkararak top arabasına koydular. 6 siyah at tabutu taşıması için hazırlandı. 8.15'te filodan ilk top sesi duyuldu. Hava Kuvvetlerinin uçakları da saygı uçuşuna başladı. Top arabasının arkasından Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'ndan bir manga, Tümgeneral İlyas Sami Aydemir, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Başyaver Celal, Muhafız Alay Kumandanı, yaverler, Başbakan Celal Bayar, Özel Kalem Müdürü Baki Sedes, TBMM adına İstanbul'a gelmiş milletvekili heyeti, Afgan Kralı Amanullah Han, Trakya Genel Müfettişi Kazım Dirik, İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ, Üçüncü Kolordu Kumandanı Salih, İstanbul Kumandanı Halis Bıyıktaş, diğer mülki ve askeri idareciler yürümektedirler.

Merasim Kumandanı Fahrettin Altay önde olduğu halde tabutu taşıyan araba hareket etti. Deniz bandosunun çaldığı Frederick Chopin'in matem havası eşliğinde cenaze alayı ilerledi. Halk gözyaşlarıyla tabutu taşıyan arabayı izledi. Saat 12.17'de araba Gülhane Parkı'nın kapısından girdi. Naaş Sarayburnu'na getirildi. Ardından Zafer torpidosuna bindirildi. Saat 13.27'de Zafer torpidosundan Yavuz zırhlısına

¹⁰⁵ Boran, a.g.m, s.505.

¹⁰⁶ *Tan*, 20 Kasım 1938, No: 1189, s.3.

konuldu. Yavuz, saat 15.40'da İstanbul sularından hareket etti. Yavuz'u, İngiltere, Rusya, Almanya, Yunanistan, Fransa ve Romanya'nın birer savaş gemisi takip etti. Denizde oluşturulan alay Adalar açığına kadar ilerledi. Buradan itibaren yabancı gemiler ve küçük vapurlar Atatürk'ü selamlayarak ayrıldı¹⁰⁷.

18.50'de Atatürk'ün naaşı İzmit'e getirildi¹⁰⁸. İskeleden İzmit İstasyonu'na kadar geniş alan vatandaşlar tarafından doldurulmuştu¹⁰⁹. İzmit Valisi Hamit Okay ve Amiral Hulusi, Yavuz'a giderek Atatürk'ü selamladılar¹¹⁰. Tabut karaya çıkarıldıktan sonra halkın gözyaşları ve feryatları arasında çelenklerle süslenmiş vagona taşındı. Tabutun etrafında altı büyük meşale yakıldı. Subaylar saygı nöbetine durdular. Saat 21.00'da tren İzmit İstasyonu'ndan yavaş yavaş ayrıldı¹¹¹.

Atatürk'ün cenazesini görmek için treninin geçeceği köy, kaza ve vilayet halkı yolları doldurdu. Halk ellerinde meşaleler, yollara döküldü, Atatürk'ün naaşının geçtiği treni selamladı¹¹². Atatürk'ün tabutunu taşıyan tren bütün istasyonlarda birer dakika duruyordu. Bilecik'ten geçerken halk meşalelerle aydınlattığı istasyonları doldurdu. Vatandaşlar tren hattının iki tarafında toplanarak gözyaşları içinde Atatürk'ü uğurladılar. Bilecik'ten sonra tren aynı şekilde istasyonlarda halk tarafından karşılandı¹¹³.

Atatürk'ün naaşı Eskişehir'de de büyük ilgiyle karşılandı. Trenin gece yarısında Eskişehir'den geçeceğini duyan halk daha saat 21.00'da istasyona inmişti¹¹⁴. Tren saat 3.14'te Eskişehir'e geldi¹¹⁵. İstasyonda kısa bir süre durdu. Önceden belirlenen program gereğince başta CHP ve Halkevi olmak üzere bütün kuruluşlar cenazeyi taşıyan vagonun yanına çelenkler koydu. Vagonun önünden saygı geçişi yapıldı. Askeri bando matem havası çaldı. Trenin hareketini geciktirmemek için konuşma yapılmadı. Ardından tren Eskişehir'den hareket etti. Trenin geçtiği güzergâhtaki köy ve nahiye halkı küçük istasyonlara gitti. İstasyon olmayan yerlerdeki vatandaşlar ise şehir dışına kadar tren yollarının yakınına giderek meşalelerle treni saygıyla selamladılar¹¹⁶. Program gereğince Eskişehir'e bağlı köy ve nahiyelerden Tokat, Yarımca, Satılmış, Alpiköy, Söğütönü, Seyit, Yukarı Söğütönü, Körhasan, Çifteler, Sait Halim Paşa, Mandıra, Mamure, Seyitgazi, Biçer, Mihaliççik, Mahmudiye ve Sivrihisar'da etkinlikler yapıldı¹¹⁷. Örneğin, Mihaliççik nahiyesindeki etkinlikler şöyle gerçekleştirildi:

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1938, No: 5218, s.1,4; *Akşam*, 19 Kasım 1938, No: 7219, s. 3; *Tan*, 20 Kasım 1938, No: 1189, s.3-6.

¹⁰⁸ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1938, No: 5218, s.1,4.

¹⁰⁹ Kutay, *a.g.e.*, s. 194.

¹¹⁰ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1938, No: 5218, s.1,4.

¹¹¹ *Tan*, 20 Kasım 1938, No: 1189, s.6.

¹¹² Kutay, *a.g.e.*, s. 194.

¹¹³ *Tan*, 21 Kasım 1938, No: 1190, s.10.

¹¹⁴ *Tan*, 20 Kasım 1938, No: 1189, s.6.

¹¹⁵ Şapolyo, *a.g.e.*, s.68.

¹¹⁶ *BCA*, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.17.

¹¹⁷ *BCA*, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.1-22-33, 45, 50, 58, 60, 62, 63.

Nahiyede binlerce halk ve memur 19 Kasım 1938'de Sarıköy İstasyonu'na gitti. Nahiye dâhilindeki Beylik, Ahır ve Sazak istasyonlarında da yüzlerce vatandaş yerini aldı. Atatürk'ün cenazesi istasyonlardan geçerken halk düzeni bozmadan tam bir sessizlik ve matemle başları eğik bir şekilde bekledi. Tren Sarıköy istasyonuna 05.46'da geldiğinde Mihaliççik adına hazırlanan bir çelenk Atatürk'ün cenazesinin bulunduğu vagona bir memur tarafından konuldu. Trenin geçmesinden sonra merkeze dönüldü¹¹⁸. Atatürk'ü taşıyan tren 20 Kasım sabahı saat 7.40'ta Polatlı'da, 9:15'te ise Etimesgut'ta halkın büyük ilgisiyle karşılandı¹¹⁹.

Diğer taraftan 19 Kasım'da tren Atatürk'ün naaşını Ankara'ya taşıırken Konya, Balıkesir, Elazığ gibi ülkenin farklı yerlerinde gençler öncülüğünde Atatürk anıldı. Gençler Atatürk anıtları önünde toplanarak onun fikirlerinden ayrılmayacaklarına dair yeminler ettiler¹²⁰.

3.2. Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni

Atatürk'ü taşıyan tren 20 Kasım 1938'de saat 10:03'te Ankara garına geldi. Garın çevresi halk tarafından dolduruldu. İstasyonun kapalı peronunda Atatürk'ün naaşını bekleyenler arasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, bakanlar, milletvekilleri, komutanlar ve protokol üyeleri yer alıyorlardı. Bunlar vagona binerek bir dakika saygı duruşunda bulundular. Tabut 12 general tarafından omuzlanarak bir top arabasına kondu. Bu sırada Ankara Kalesi'nden atılan 101 pare top, naaşın geldiğini haber verdi. Top arabası yavaş yavaş istasyon yoluna doğru hareket etti. Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, bakanlar, milletvekilleri, generaller cenazeyi takip ettiler. Naaş, top arabasıyla TBMM'nin önüne getirildi. Önceden hazırlanmış, etrafında meşaleler yanan katafalka kondu¹²¹.

Üst rütbeli subaylar Atatürk'ün cenaze töreninin yapılacağı 21 Kasım 1938'e kadar katafalkın önünde nöbete başladılar¹²². İlk olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü naaşın önünden saygıyla eğilerek geçti. Böylece saygı geçişi başladı. TBMM Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve diğer protokol üyeleri geçişlerini tamamladılar. Halkın saygı geçişi ise saat 12.00'da başladı. Akşam 17.00'a doğru yağmur başlamasına rağmen halkın gözyaşları arasında geçiş 21 Kasım sabahına kadar devam etti¹²³.

¹¹⁸ BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.32.

¹¹⁹ Kutay, *a.g.e.*, s. 194; *Tan*, 21 Kasım 1938, No: 1190, s.10.

¹²⁰ *Akşam*, 20 Kasım 1938, No: 7220, s.6.

¹²¹ *Ulus*, 21 Kasım 1938, s.2; *Tan*, 21 Kasım 1938, No: 1190, s.10; Kutay, *a.g.e.*, s. 195; Boran, *a.g.m.* s. 511; Gülekli, *a.g.e.*, s.29; Kocatürk, *a.g.e.*, s.598.

¹²² *Ulus*, 21 Kasım 1938, s.2.

¹²³ *Akşam*, 21 Kasım 1938, No: 7221, s.1; *Ulus*, 21 Kasım 1938, s.9.

21 Kasım'da yapılacak cenaze törenine dair program daha önceden belirlendi. 14 Kasım tarihli Ankara Valisi Nevzat Tandoğan imzalı yazıya göre, cenaze törenine her vilayetten üç kişiden oluşan bir heyet katılacaktır. Heyetlerin masrafları belediyeler tarafından karşılanacaktı. Heyetlerin, siyah yelek, beyaz atkı ve silindirli frak takımı giymeleri tercih olunmaktadır. Frakı olmayanlar ise pantolon, ceket ve veston takımıyla gelmeleri gereklidir. Cenaze töreninin yapılacağı 21 Kasım gecesi Atatürk'ün heykeli bulunan kasaba ve şehirlerde anıtın etrafında altı oku temsilen altı meşale yakılacaktır. Her meşalenin önünde sabaha kadar bir süngülü asker nöbet tutacaktır. Defin günü bütün dükkân, mağaza, gazino ve özel işletmelerin kapatılması arzulanmaktadır. Bu zorunlu tutulmayıp telkin yoluyla sağlanacaktır. 21 Kasım saat 16.00'da bütün Türkiye'de Atatürk'ü anmak için üç dakika saygı duruşunda bulunulacaktır. Valiler, kaymakamlar görevleri başında olacaklar, asayiş ve güvenlik sağlanacaktır¹²⁴.

15 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından yayınlanan bildiriyle de Atatürk'ün ölümünden doğan üzüntünün resmi alanda gösterilmesi için nasıl hareket edileceği ortaya kondu. Buna göre: Ankara'da cenaze töreninin yapılacağı 21 Kasım'da vatanın her yerinde resmi veya yarı resmi bütün dairelerle okullar kapatılacak. Valiler özel kuruluş sahiplerine işletmelerini kapatmalarını rica edecekler. Cenaze töreninin bitişine kadar bayraklar yarıya çekilecek, tiyatro, sinema, bar gibi eğlence yerleri kapatılacak. 10 Kasım'dan 10 Aralık'a kadar devlet memurları "süvare" ve akşam yemeklerine katılmayacaklar kendileri de ziyafet vermeyeceklerdir. Belirlenecek program gereğince vilayet ve kaza merkezlerinde cenaze töreninin yapıldığı gün Atatürk'ü anma törenleri düzenlenecek. Yine halkevlerinde Atatürk'ün hayatı hakkında konuşmalar tertip edilecektir¹²⁵.

Atatürk'ün cenaze törenine katılacak yabancı heyetlerin uyması gereken kurallar da Hükümet tarafından belirlendi. Buna göre yabancı heyetlerin belirlenen tarihlerde İstanbul'a gelmelerine, subay ve askerlerin üniforma ile karaya çıkmalarına ve limanda buldukları süre içinde iletişimi bozmamak şartıyla belirli zamanlarda telsizlerini kullanmalarına izin verilecekti¹²⁶.

Atatürk'ün cenaze töreni, 21 Kasım 1938'de büyük bir katılımı Ankara'da gerçekleştirildi. Daha sabah 6.00'da hareketlilik başladı. 6.30'a doğru asker ve polis kuvvetleri tören alanına giden yolları kesmeye başladılar. Saat 8.00'da Ankara Palas'ın büyük salonu "mahşer" görüntüsündeydi. 9.00'da milletvekilleri ve generaller gelmeye başladılar. 9.30'da ülkenin değişik yerlerinden gelen temsilciler¹²⁷ TBMM önündeki

¹²⁴ Belgelerle Atatürk, s. 91.

¹²⁵ BCA, 30.18.1.2/85.98.11, Lef.1.

¹²⁶ BCA, 30.18.1.2/85.99.10, Lef.1.

¹²⁷ Her vilayetten üçer kişilik heyet cenaze törenine katıldı. Örneğin, Afyon Vilayetinden Ankara'daki cenaze törenine şunlar katılmıştır: Afyon Belediye Başkanı Hüseyin Tiryaki Oğlu, Afyon Halkevi Başkanı Galip Demirer ve Afyon Baro Başkanı Ali Taşkapılı. Bkz. *Taşpınar*, C.7, S.73, Kasım 1938, s.28; Trabzon'dan cenaze törenine katılan heyet ise şunlardan oluşmaktaydı: Üçüncü Genel Müfettiş Tahsin Uzer, Arif Sayıl, Mahmut Muammer Yarımbyık.bkz. Usta, *a.g.e.*, s. 259-260.

katafalkta bekletilen tabutun önüne gelerek sol tarafta yerlerini aldılar. TBMM üyeleri ise sağ tarafa geçtiler. Saat 9.40'da Cumhurbaşkanlığı orkestrası ve Atatürk'ün naaşını taşıyacak top arabası geldi. Tabutun etrafında saygı nöbeti bekleyenler son defa değiştiler. Saat 9.50'de Atatürk'ün naaşını top arabasına nakletmek için hazırlıklar başladı. Yaverler tabutun üstündeki atlas bayrağı kaldırdılar. Tabut TBMM temsil heyetince top arabasına yerleştirildi.

Saat 10.07'de verilen emir üzerine saygı geçidi başladı. Önde mızraklı süvariler olmak üzere sırasıyla topçular, muhafız alayı ve Harbiyeliler katafalkı selamlayarak geçtiler. 10.35'te yabancı devletler birliklerinin geçişleri başladı. Alfabetik sıraya göre yapılan geçişte ilk olarak Almanlar yer aldı. Arkalarından sırasıyla Bulgaristan, Fransa, Büyük Britanya, Yunanistan, İran, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya birlikleri Atatürk'ü bayrakları ve kılıçlarıyla selamlayarak geçtiler. Yabancı devletler birliklerinin geçişinden sonra bir Türk bahriye kıtası sert adımlarla saygı yürüyüşünü tamamladı.

Saat 10.40'ta top arabası yavaşça hareket etti. Cumhurbaşkanlığı orkestrasının çaldığı Chopin'in matem havası eşliğinde top arabası ilerledi. Top arabasının arkasında siyahlar giymiş Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım ve eşi geliyorlardı. Arkada Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza, Başyaver Celal, yaverler ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yürüyorlardı. Biraz arkada ise TBMM Başkanı, sağında Başbakan, solunda Mareşal Fevzi Çakmak Paşa vardı.

Kapalı ve çiseleyen bir havada Atatürk'ün tabutu üzüntü içindeki halk arasından Etnografya Müzesi'ne getirildi. Cenaze alayı TBMM önünden hareketinden itibaren naaşın Müze'ye getirilmesine kadar bir hava filosu alayın üzerinden uçarak törene katıldı. Top arabasını çeken erler Halkevi ile Müze arasında durduğu zaman Atatürk'e karşı cephe aldılar ve selam verdiler. Top arabasının durması üzerine Atatürk'ün yaverleri tabutun üzerindeki Türk bayrağını ve örtüyü kaldırdılar. Komutanlar ve Subaylar Atatürk'ün tabutunu omuzlayarak yavaşça Müze'ye ilerlemeye başladılar. Müze'ye doğru yükselen mermer basamakların sağ tarafında yabancı heyetler, sol tarafında TBMM üyeleri yerlerini aldılar. Tabut Müze'nin orta kısmında önceden hazırlanan salondaki katafalka konuldu. Üzerine Türk bayrağı örtüldü. Tabutun baş ve ayak uçlarında üçer meşale yakıldı, dört subay nöbete başladı. Bir süre sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM Başkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı Atatürk'ü saygıyla selamlayarak ayrıldılar. TBMM üyeleriyle, kara, deniz ve hava kuvvetlerine mensup komutanlar saygı geçişlerinde bulundular¹²⁸.

¹²⁸ *Ulus*, 22 Kasım 1938, s.7; *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1938, No: 5220, s.7; *Tan*, 22 Kasım 1938, No: 1191, s.1,3; *Son Telgraf*, 21 Kasım 1938, No: 615, s.2.

Atatürk'ün naaşı 10 Kasım 1953'te Anıtkabir'de toprağa verilene kadar burada geçici olarak kaldı¹²⁹.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 21 Kasım'da millete bir beyanname yayımladı. 21 Kasım'da radyodan kamuoyuna duyurulan beyannameye Atatürk'ün ölümünden duyduğu üzüntüyü ortaya koydu. Atatürk'ün işgalcilere karşı büyük bir zafer kazandığını ifade etti. Zaferden sonra Türk Milleti'ni kısa sürede en modern devletlerarasına soktuğunu belirtti. Milletin bu hizmetler karşısında Atatürk'e sevgi, saygı ve muhabbetle yürekten bağlandığını ifade etti. Beyannamesinin sonunda Atatürk'e hitaben şunları belirtti:

"Devletimizin bânisi ve milletimizin fedakâr, sadık hâdimi,

İnsanlık idealinin âşık ve mümtaz siması,

Eşsiz kahraman Atatürk!

Vatan sana minnettardır.

*Bütün ömrünü hizmetine verdiği Türk milletle beraber senin huzurunda tazimle iğiliyoruz. Bütün hayatında bize ruhundaki ateşten canlılık verdin. Emin ol, aziz hatıran, sönmez meş'ale olarak, ruhlarımızı daima ateşli ve uyanık tutacaktır."*¹³⁰

Atatürk'ün İstanbul ve Ankara'daki cenaze törenleri Dolmabahçe izdihamı dışında iyi organize edildi. Bunu takdir eden Başbakanlık İçişleri, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlıklarına 21 Aralık 1938'de bir yazı gönderdi. Yazıda cenaze törenlerinin hazırlanmasında ve düzenin sağlanmasında takdire şayan hizmetleri görülenlerin isimlerinin bildirilmesi istendi¹³¹. İstanbul Valiliği cenaze töreninde görevlerini başarıyla yerine getirenlerin isimlerini 18 Ocak 1939'da bildirdi¹³². Ankara Valisi Nevzat Tandoğan cenazede güvenliği sağlamak için görev alan polis ve jandarma arasında ayırım yapılamayacağını 4 Ocak 1939 tarihli yazısında belirtti¹³³. Dışişleri Bakanlığı, Orta Elçi Şevket Fuat Keçeci'nin ve Protokol Dairesi memurlarının ödüllendirilmesini istedi¹³⁴. Milli Savunma Bakanlığı ise Atatürk'ün cenaze törenlerinde ordu mensuplarının üzerlerine düşen görevleri birbirleriyle yarışcasına yerine getirdiklerini bildirdi. Takdire şayan hizmetleri bulunanların ismen belirlemenin doğru olmayacağı düşüncesinde bulunduğunu ifade etti¹³⁵.

Atatürk'ün Ankara'daki cenaze törenlerine dair gazetelerin attıkları manşetler o günün ruhunu ortaya koyması açısından önemlidir. Dönemin bazı gazetelerinin

¹²⁹ Kocatürk, *a.g.e.*, s.599.

¹³⁰ *Ulus*, 22 Kasım 1938, s.1; *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1938, No: 5220, s.1, 7; *Akşam*, 23 Kasım 1938, No: 7223, s.1; *Tan*, 22 Kasım 1938, No: 1191, s.1,5.

¹³¹ BCA, 30.10.00.00/1.4.13, Lef.1.

¹³² BCA, 30.10.00.00/1.4.13, Lef.7-10.

¹³³ BCA, 30.10.00.00/1.4.13, Lef.6.

¹³⁴ BCA, 30.10.00.00/1.4.13, Lef.3.

¹³⁵ BCA, 30.10.00.00/1.4.13, Lef.2.

manşetleri şöyledir: “Büyük Türk Milletine”¹³⁶ “Atamız Yurdun Kalbinde”¹³⁷, “Reisicümhurun Millete Beyannamesi İsmet İnönü Diyor ki: İnsanlık İdealinin Âşık ve Mümtaz Siması, Eşsiz Kahraman Atatürk! Vatan Sana Minnettardır”¹³⁸, Ankara'nın, Ebedî Şefi Son İstikbali”¹³⁹. 22 Kasım tarihli *Son Telgraf* gazetesi manşet atmamış, Ankara'daki cenaze töreninden fotoğraflara yer vermişti. İkinci sayfasında attığı başlık ise şöyledir: “Bu gün Ankara'da Göz Yaşları İçinde Ebedi Şefimizin Cenaze Alayı Yapıldı”¹⁴⁰

Atatürk'ün İstanbul'daki cenaze töreni, Dolmabahçe Sarayı'ndan-Sarayburnu'na, İzmit'ten Ankara'ya nakli ve Ankara'da yapılan tören altı film şirketinin ortak girişimiyle filme alındı. Bu film Avrupa'nın ileri gelen Foks ve Paramount film şirketlerinin yardımıyla yapıldı. 22 Kasım akşamından itibaren film Beyoğlu'nda İpek, Saray, Melek, İzmir'de Elhamra, Yeni, Bursa'da, Tayyare ve Türkiye'nin bütün sinemalarında gösterime girdi¹⁴¹. Böylece törene iştirak edememiş veya o günü yeniden yaşamak isteyen vatandaşlar sinemalarda Atatürk'ün cenaze törenlerini izleyebildiler.

Sonuç

Atatürk, ülkesi ve milleti uğruna yaptığı hizmetlerle sadece Türk halkının değil tüm dünyanın takdirini kazandı. Bununla beraber kısa ömründe harcadığı yoğun enerji bedeninde rahatsızlıklara yol açtı. Rahatsızlıklar başlangıçta Atatürk'ün ülkesi adına çalışmalarını engelleyemedi. Ta ki 1937 yılında emareleri görülmeye başlayan siroz hastalığına yakalanana kadar. Doktorları bu hastalığı erken teşhis edemediler. Onlar hastalık belirtilerinden kaşıntıyı giderme adına geçici tedbirler aldılar. Öyle ki kaşıntıya neden olduğu gerekçesiyle Çankaya Köşkü'ndeki karıncaların öldürülmesi için ilaçlama dahi yaptırdılar. Ancak Dr. Nihat Reşat Belger'in Atatürk'ün karaciğerini kontrol etmesiyle gerçek anlaşıldı. Artık Atatürk'ün hastalığına teşhis konuldu; dönemin amansız hastalıklarından siroz. Yerli ve yabancı doktorlar da bu teşhisi onayladılar. Bundan sonra Atatürk'ün tedavisi daha sistemli ve bilimsel tarzda yapıldıysa da teşhisteki gecikme, tedavinin kesin sonuç vermesini engelledi.

Uzun yıllar yorulmak bilmeyen enerjisiyle çalışan Atatürk, hastalık nedeniyle 1938 yılından itibaren bedenine hükmedememeye başladı. Haziran ayının başında Savarona yatında tedavi altına alınan Atatürk, Temmuz ayının sonunda Dolmabahçe'ye nakledildi. Burada tedavisi, alanında uzman doktorlar tarafından yapıldı. Atatürk'ün sağlığı, tedaviler neticesinde iyiye doğru gitti. Bu zamanlarda Atatürk devlet işleriyle yakından ilgilenmeyi ihmal etmedi. Fakat hastalık onun

¹³⁶ *Ulus*, 22 Kasım 1938, s.1.

¹³⁷ *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1938, No: 5220, s.1.

¹³⁸ *Akşam*, 22 Kasım 1938, No: 7222, s.1.

¹³⁹ *Tan*, 22 Kasım 1938, No: 1191, s.1.

¹⁴⁰ *Son Telgraf*, 21 Kasım 1938, No: 615, s.2.

¹⁴¹ *Son Telgraf*, 21 Kasım 1938, No: 615, s.4; *Son Telgraf*, 22 Kasım 1938, No: 616, s.4.

bedenini tüketmeye devam etti. Karaciğer yetersizliği nedeniyle karnı su topluyordu. İki defa uygulanan ponksiyonlarla karnından litrelerce su alındı. Bu operasyonlar Atatürk'ü geçici olarak rahatlattı. Bununla beraber 7 Kasım'da yapılan üçüncü ponksiyondan sonra Atatürk, 8 Kasım akşamı koma devresine girdi. Koma devresinde bir ara gözlerini açtı ve "Saat kaç?" sorusunu sordu. Atatürk bu sorusuyla ölüm meleğiyle buluşma anını bekliyor izlenimini verdi. Kaderini bekleyen Atatürk bu soruyu birkaç defa tekrarladı. Ardından Doktoru İrdelp'e dikkatle bakarak 'Aleykümselam' dedi. Bu onun son sözleri oldu. Bu sözü İrdelp'e mi yoksa onu almaya gelen ölüm meleğine mi söyledi bilinmemektedir.

Atatürk'ün ölüm haberi gerek Türkiye'de gerekse yurtdışında üzüntüyle karşılandı. Hayata gözlerini yumduğu Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün yüz ve el mulâjları yapıldı ve defnedilene kadar vücudu bozulmasın diye tahnit edildi. Doktorların gerek olmadığı yönünde vermiş oldukları rapora binaen otopsi yapılmadı. Otopsisinin yapılmaması Atatürk'ün ölümüyle ilgili komplo teorilerini de beraberinde getirdi. Zira bugün dahi Atatürk'ün zehirlenerek öldürüldüğü iddiaları ortaya atılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümüyle ilgili kuşkuların olabileceği düşünülerek her ne olursa olsun otopsisinin yapılması uygun olurdu kanaatindeyiz. Doktorlar, gelecekte Atatürk'ün ölümünden duyulacak kuşkuları önemsemediler, ölüm nedeninin kesin olduğunu bu nedenle vücudunun kesilmemesi adına otopsiye ihtiyaç duymadılar.

Buna benzer bir başka durum ise Atatürk'ün cenaze namazının kılınıp kılınmamasında yaşandı. Laik devletin dini bir vecibeyi yerine getiremeyeceği düşüncelerine Atatürk'ün kız kardeşi Makbule ve Başbakan Celal Bayar itiraz ettiler. Namazın dini bir zaruret olduğunu, kılınmaması halinde gelecekte halkın bunu yoğun olarak gündeme getirerek eleştireceği düşüncesiyle 19 Kasım'da Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün cenaze namazı kılındı.

Atatürk'ün naaşı Dolmabahçe'de hazırlanan katafalkta 16 Kasım'dan 19 Kasım'a kadar halkın ziyaretine açıldı. Bu süre içinde yüz binlerce vatandaş Atatürk'ün naaşının önünden saygıyla geçti. Kalabalık o kadar fazlaydı ki 17 Kasım'da yaşanan izdihamda 11 vatandaş hayatını kaybetti. 19 Kasım'da Atatürk'ün naaşı düzenlenen törenle İstanbul'dan Ankara'ya yola çıkarıldı. Naaş İzmit'e kadar Yavuz zırhlısıyla getirildi. İzmit'ten Ankara'ya tren yoluyla taşındı. Halk trenin geçiş yollarında ellerinde meşalelerle Atatürk'ün naaşını selamladı, trenin geçtiği yolları aydınlattı. Tren 20 Kasım sabahı Ankara'da kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılandı.

Türkiye'nin dört bir yanında gençlerin öncülüğüyle Atatürk'ü anma törenleri yapıldı. Gençler, Atatürk anıtlarının önlerinde toplanarak O'nun eserlerini takip edip ileriye taşıyacaklarına dair yeminler ettiler. Vilayetlerden kazalara kadar her yerden yüzlerce taziye telgrafı TBMM'ye çekildi. Atasını kaybetmenin üzüntüsüyle doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine tüm Türkiye gözyaşı döktü.

Hükümet'in hazırlamış olduğu program gereğince naaş TBMM'nin önüne getirilerek katafalka konuldu. Ertesi güne kadar üst rütbeli subaylar naaşın önünde nöbet tuttu, halk yağın yağmura aldırılmadan saygı geçişini sürdürdü. 21 Kasım'da Atatürk'ün Ankara'daki cenaze töreni yapıldı. Devletin üst düzey yöneticileri, yabancı ülke temsilcileri ve Türk halkı Atatürk'e son vazifesini yerine getirdiler. Atatürk'ün naaşı törenlerden sonra geçici istirahatgahı Etnografya Müzesi'ne taşındı. Burada da saygı geçişi yapıldı. Cenaze törenine her vilayetten üçer kişiden oluşan heyetler katıldı. Ankara'daki cenaze töreni, Türkiye'nin her yerinde en ücra köşesindeki köy ve kasabalarında dahi takip edilerek, Atatürk anıldı.

Atatürk'ün ölümü ve cenaze törenleri şunu göstermiştir ki O, Türk Milleti'nin kalbinde ebedi yerini aldı. Sadece Türk halkı değil bütün dünya Atatürk'ün değerini takdir etti. Atatürk'ün bedeni dünyayı terk etti ama ruhu ve eserleri daimi olarak Türk halkının kalbinde ve dünyada özellikle askerler ve siyaset adamları arasında yerini koruyacaktır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.10.00.00/1.4.1, Lef.2.

BCA, 30.10.00.00/1.4.3, Lef.1.

BCA, 30.10.00.00/1.4.5, Lef.2.

BCA, 30.10.00.00/1.4.6, Lef.2.

BCA, 30.10.00.00/1.4.7, Lef.2.

BCA, 30.10.00.00/1.4.8, Lef.1.

BCA, 30.10.00.00/1.4.9, Lef.1,2.

BCA, 30.10.00.00/1.4.10., Lef.1-2.

BCA, 30.18.1.2/85.98.11, Lef.1.

BCA, 30.18.1.2/85.99.10, Lef.1.

BCA, 30.10.00.00/1.4.13, Lef.1-10.

BCA, 30.10.00.00/1.4.14, Lef.1.

BCA, 30.10.00.00/224.514.10, Lef.1.

BCA, 30.10.00.00/239.610.23, Lef.1.

BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.1-22-33, 45, 50, 58, 60, 62, 63.

BCA, 30.18.1.2/2.85.94.7, Lef.1.

Resmi Yayınlar

TBMM ZC, C.27, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d05&v_yasama_yili=5&v_cilt>(ET: 22.01.2013).

TBMM ZC, C.28, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d05&v_yasama_yili=5&v_cilt> (ET: 22.01.2013).

Gazete ve Dergiler

Akşam

Cumhuriyet

Haber

Son Telgraf

Tan

Taşpınar

Ulus

Araştırma-İnceleme Eserler

AKÇİÇEK, Eren, *Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü*, Güven Kitapevi, İzmir 2005.

AKÇİÇEK, Eren, "Atatürk'ün Ölümünden Sonra Mulâjı, Tahniti ve Otopsi Tartışması", *Toplumsal Tarih*, S.131, C.20, Kasım 2004, s. 18–21.

ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Bateş Yay., İstanbul 1998.

BAYAR, Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yay., İstanbul 1955.

Belgelerle Atatürk, Milli Savunma Bakanlığı Yay., Ankara 1999.

BORAN, Tunç, "Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.47, Bahar 2011, s. 487–520.

ÇAKIR, İbrahim, *Atatürk'ün Ölümünün Türk Basınındaki Yankıları*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2007.

DELİ, Ogün, *Atatürk Nasıl Öldürüldü?*, Akis Yay., İstanbul 2006.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 21. Baskı, Aydın Kitapevi Yay., Ankara 2004.

EROĞLU, Hamza, *Atatürk'ün Hayatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986.

- Etnoğrafya'dan Anıtkabir'e*, Haz.Muammer Taylak, Şekerbank Kültür Yay., Ankara 1998.
- EVLYAGİL, Necdet, *Atatürk ve Anıtkabir*, Ankara 1988.
- GÖKÇEN, Sabiha, *Atatürk'le Bir Ömür*, 3. Baskı, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 2000.
- GÜLEKLİ, Nurettin Can, *Atatürk Milletin Omuzlarında*, İstanbul 1960.
- GÜRELİ, Nail, *Atatürk'ten Sonra Atatürk (1938 Kasımında Yazılanlar)*, Gür Yay., İstanbul 1981.
- HABİB, İsmail, *Atatürk İçin: Ölümünden Sonra Hatıralar ve Hayatındayken Yazılanlar*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.
- KİNROSS, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, 11. Baskı, İstanbul 1990.
- KOCATÜRK, Utkan, "Atatürk'ün Son Günleri ve Ölümü Hakkında Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in Notları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.1, S.2, Mart 1985, s. 343-353.
- KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.
- KUTAY, Cemal, *Atatürk'ün Son Günleri*, Boğaziçi Yay. İstanbul 1981.
- SOYAK, Hasan Rıza, "Atatürk'ün Son Günleri", *Toplumsal Tarih*, S.131, C.20, Kasım 2004, s. 12-17.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.2, Yapı Kredi Yay., Ankara 1973.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Atatürk'ün Ölümü 10 Kasım 1938*, Refet Zaimler Kitapevi, İstanbul 1957.
- USTA, Veysel, *Atatürk ve Trabzon*, Serander Yay., Trabzon 2011.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Atatürk'ün Hastalığı*, TTK Yay., Ankara 1959.